

FORMAȚIILE PREMORFOLOGICE DIN LIMBA ROMÂNĂ VECHIE

DE

DRAGOȘ MOLDOVANU

Pe la 1849, Aron Pumnul condamnă antepunerea determinantului și encliza verbului în virtutea faptului că „firea limbei nicidecît nu suferă”¹. Este greu de precizat ce înțelegea el prin „firea limbei”, după cum la fel de greu este, pentru noi, să pătrundem sensul metaforei „șesătura limbei cea din Iontru” a primilor filologi. A egaliza aceste metafore cu noțiunea modernă a sistemului ar fi mai mult decît imprudent, deși, considerate ca atare, ele ar putea fi utilizate și astăzi; baza lor conceptuală este însă diferită.

Într-adevăr, fenomenele în discuție nu angajează cu nimic sistemul funcțional (=sistemul) al limbii române, fiind în egală măsură posibile. Ceva mai mult, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ele se realizau și în sistemul normal (=norma), deși cu o frecvență inferioară procedeele recomandate de profesorul bucovinean. Opunîndu-le „firea limbei”, Pumnul era subiectiv, întrucît prezenta argumentul normativ, *de necesitate* (=„unica realizare care trebuie impusă”) ca pe un argument structural, *de fapt* (=„unica posibilitate realizată”); fenomene periferice erau considerate ca abateri de la sistem. Rezultă de aici că actualizarea acestei terminologii, departe de a se reduce la o simplă echivalență a unor termeni empirici cu termeni lingvistic-operanți, implică, practic, o reanaliză a materialului.

Parcurgînd literatura consacrată primelor traduceri românești, sîntem șocați de marelă număr al calificativelor de acest gen, care se aplică mai ales topicii și vizează, în primul rînd, fenomenul de separare a formațiilor morfosintactice. Aceste așa-zise *dislocări* ar fi „nefirești și contrare spiritului limbii românești”², „cu totul nenaturale și contrare spiritului limbii românești” (N. Drăganu)³, „neobișnuite spiritului limbii noastre” (Ștefan Pașca)⁴, „stră-

¹ Aron Pumnul, *Urmarea părților cuvîntului în construcțiile limbei românești*, în vol. *Aron Pumnul. Voci asupra vieții și însemnătății lui*, Cernăuți, 1889, p. 147.

² N. Drăganu, *Un fragment din cel mai vechi molitvenic românesc*, în DR. II, 1921—1922, p. 293.

³ Idem, *Doi manuscrise vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian. Studiu și transcriere*, București, 1914, p. 138.

⁴ Ștefan Pașca, *O tipăritură munteană necunoscută din sec. al XVII-lea: cel mai vechi ceaslov românesc. Studiu istoric și de limbă*, București, 1939, p. 60.

ine de spiritul limbii noastre“ (Al. Rosetti)⁵, „neromânești“ (Ovid Densusianu)⁶, „străine limbii noastre“ (Ștefan Giosu)⁷, făcând dovada unei „limbi false, artificiale, cu sunete și flexiuni românești, dar cu sintaxă paleoslovenică“ (Petre V. Haneș)⁸.

Unii termeni, cum ar fi *spiritul (firea) limbii, (ne)firesc*, au o ambiguitate intrinsecă, dată de îndelungata lor odisee în lingvistica preștiințifică. Alții, limpezi la prima vedere, devin ambigui prin context sau prin sinonimia lor: *neobișnuit* ar părea o indicație de frecvență, dar se aplică fenomenelor considerate a fi proprii „spiritului limbii“ (sau „limbii române“); *artificial* și *nenatural* ar putea avea în vedere opoziția [*stilistic* : *normal*], ca în vechile gramatici și retorici, însă sinonimia cu „limba falsă“ și „contrar spiritului limbii“ dezozierează; *neromânesc* poate indica originea străină, dar ca sinonim cu „străin limbii noastre“ și mai ales cu „străin de spiritul limbii noastre“ devine cu totul altceva.

În mod paradoxal, acești termeni s-au bucurat de o îndelungată tradiție, poate tocmai în virtutea ambiguității lor, care facilita etichetări rapide, dimiinuind, în același timp, responsabilitatea aprecierii. *Spiritul limbii* sau *limba română* pot indica atât sistemul („limba funcțională“) cit și norma („limba standard“) sau chiar pe amândouă împreună („limba istorică“), așa încât abaterile pot fi interpretate în trei direcții. Astăzi însă, cind „cercetarea istoriei limbii nu se poate concepe în afara noțiunii de structură lingvistică și de sistem lingvistic“⁹, formulele „passe-partout“ nu mai pot avea o valoare operantă: este necesară o reanaliză a fenomenelor topice respective, pentru a le preciza natura definindu-le în termeni proprii. Chestiunea terminologiei se dovedește a fi, și de această dată, o problemă de fond, iar nu de opțiune, cu atât mai mult cu cât ea nu reflectă o situație obiectivă, ci rezultă din proiecția în trecut a normativismului modern.

După normele gramaticii contemporane, conjuncția-morfem a conjunctivului (*să*), prepoziția-morfem a infinitivului (*a*) și auxiliarele (*a fi* și *a avea*) se caracterizează printr-o remarcabilă coeziune cu nucleul verbal, care limitează posibilitățile de inserție la numai cinci adverbe (*și, mai, tot, cam și prea*)

⁵ Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, IV—VI, București, 1966, p. 304.

⁶ Ovid Densusianu, *Evoluția estetică a limbii române*, [curs lit.], București, 1929—1930, p. 115. Cf. și Constantin Damianovici, *Artă și literatură. Pagini critice*, București, 1914, p. 195; Șt. Pașca, *Pinea prunctor*, în DR. X₂, p. 323; Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 563 și urm.

⁷ Ștefan Giosu, *Limba textelor juridice din secolul al XVII-lea*, în „An. št. ele Univ. «Al. I. Cuza» din Iași“, serie nouă, sect. III, t. IX, 1963, p. 122.

⁸ Petre V. Haneș, *Studii și cercetări*, București, [1928], p. 116. O poziție diferită pare a avea Elena Berea-Găgeanu, care, referindu-se la disocierile viitorului în secolul al XVI-lea (de felul „de văm și întru năpăști cădea“ din *Cazania* a II-a a lui Goresi), afirmă că se produce „în mod firesc“ (*Observații privind structura și evoluția viitorului în limba română*, în LR XXI, 1972, p. 509). Autoarea se pronunță în trecere asupra fenomenului, fără a-și pune problema deosebirilor de frecvență dintre construcțiile „dislocate“ și cele sudate, evidente dacă se compară traducerile de texte religioase cu documentele istorice și cu traducerile libere de texte heterodoxe.

⁹ Al. Rosetti, *Tratatul de istorie a limbii române*, în SCL XVI, 1965, p. 5.

și la formele atone ale pronumelor reflexive și personale¹⁰. Este un stadiu apropiat de fuziune, care a determinat-o pe Valeria Guțu Romalo să le numească, exagerînd, „afixe mobile“¹¹. În fapt, este vorba de un raport intermediar între *heterosintagmatic* și *homosintagmatic*, manifestat în combinația pe care V. Șerban o numește „sintagmoid“, adică „un grup de două sau mai multe secvențe, clar distincte formal, care alcătuiesc împreună un singur termen, nuclear sau determinant“¹². În această categorie se includ și combinațiile la care participă așa-zisele *elemente conjuncte* (pronumele reflexive și personale atone) care, cînd se află în procliză, sint dissociabile prin aceleași adverbe¹³, sau negația ca morfem verbal (sau „particulă“ nonautonomă¹⁴), separabilă prin formele pronominale atone și prin adverbele *mai, tot, prea, nici, cumva* și *chiar*. Cu excepția acestor incidenți, orice separare a funcțiilor, fie că se face sau nu prin termenii grupului sintactic al verbului, constituie, din perspectiva gramaticii contemporane, o *dislocare morfosintactică*.

Față de normele actuale descrise, vechile traduceri prezintă o particularitate frapantă: ele dezmembrează frecvent formațiile morfosintactice,

¹⁰ Valeria Guțu Romalo, *Morfologie structurală a limbii române*, București, 1968, p. 35, 179, 182, 183, 185, 186, 195. Aceste posibilități de inserție fuseseră relevate și de către H. Tiklin (*Gramatica română. Etimologia și sintaxa*³, București, 1945, p. 212 §465 și p. 213 §468), Silviu Gr. Berejan (*Asupra „prepoziției a cu înfinitivul*, în CL III, 1958, supl., p. 109), *Gramatica limbii române*², II, București, 1963, p. 449. În cazul înfinitivului și în cazul conjunctivului este posibilă și inserția adverbului de negație *nu*.

¹¹ Argumentele autoarei (disociabilitatea redusă, paradigmă imperfectă, lipsa unor caracteristici proprii verbului — în cazul auxiliarelor —, posibilități combinatorii limitate, atenuarea sau dispariția valorii sintactice inițiale) sint susceptibile de o obiecție fundamentală: ele demonstrează lipsa autonomiei sintactice a monemelor în discuție, dar nu și caracterul lor de formant morfologic. Într-adevăr, o serie de caracteristici pe care autoarea le minimizează (auxiliarele *au*, totuși, o paradigmă și unele mărci proprii verbului, fiind, ea și prepoziția *a* și conjuncția *să*, dissociabile; acestea din urmă au o prezență neobligatorie în construcția înfinitivului și conjunctivului) se opun integrării lor în categoria afixelor. Discuțînd teza autoarei, Andrei Avram se declară în dezacord cu ea, obiectînd că „afixul“ nu poate fi considerat morfem (adică o unitate gramaticală minimală) cit timp este format, la rîndul lui, dintr-un ansamblu sudat de lanțuri morfemice (*Pe marginea unei morfologii „structurale a limbii române*, în SCL XX, 1969, p. 560 — 561). Este clar că auxiliarele „*au* fiecare un specific combinatoriu și un sistem particular de mărce, ierarhizate diferit“ (Jean Dubois, *Grammaire structurale du français: le verbe*, Paris, 1967, p. 12), dar caracteristica lor categorială trebuie semnalată ca atare, iar nu transferată unor nivele relaționale față de care oferă doar similitudini funcționale parțiale (vezi și Knud Togeby, *Structure immanente de la langue française*, Paris, 1965, p. 90 și 149).

¹² V. Șerban, *Bazele analizei configuraționale*, în ACILFR XII₁, p. 772, cf. 775 (diferența specifică dintre sintagmă și sintagmoid este aceea că ultimul este monofuncțional). Sintagmoidul ar corespunde tipului „aglutinativ-flectiv A (analitic)“, delimitat de B. A. Uspenski (vezi T. Iljașenko, *Importanța microstructurii pentru tipologizarea macrostructurii sintactice*, în ACILFR XII₁, p. 255). Louis Hjelmslev admisesse și el posibilitatea unor raporturi intermediare între „combinațiile de contact“ (= morfologice) și „combinațiile la distanță“ (= sintactice); cf. *Principes de grammaire générale*, Copenhaga, 1928, p. 100.

¹³ *Gramatica limbii române*², I, p. 139, 153, II, p. 445 și 449; V. Șerban, *op. cit.*, p. 773.

¹⁴ V. Șerban, *op. cit.*, p. 773. Despre caracterul morfemic al negației (atunci cînd determină verbul), vezi Georges Gougenheim, *Système grammatical de la langue française*², Paris, 1962, p. 47; G. Barnicaud, M. — A. Compare, B. Ducrot, A. Vidal, *Le problème de la négation dans les diverses grammaires françaises*, în „Langages“, 7/1967, p. 58 — 73; Sanford A. Schane, *La phonologie du groupe verbal en français*, *ibid.*, p. 120 (include negația printre „particulele conjunctive“ ale grupului verbal, alături de pronumele personale); *Gramatica limbii române*², I, p. 317; Georgeta Ciompec, *Observații asupra exprimării negației în limba română din secolele al XVI-lea — al XVIII-lea*, în SCL XX, 1969, p. 200 (se menționează și primele 5 adverbe ca disjunctori normali, precum și formele pronominale atone).

fapt explicat de filologi ca o consecință regretabilă a literalismului. S-ar părea, deci, că traduceri se abat consecvent de la „firea” limbii române, fiind un veritabil depozit de săsime, maghiarisme și, mai ales, de slavonisme.

În principiu, atât „forța de coerență” a grupelor sintactice (cum o numea Bröndal), cât și gradul de sudură a morfemelor, nu sînt aceleași în toate fazele evoluției unei limbi: ceea ce, din perspectivă actuală, ne apare ca „dislocare”, poate fi un fenomen *normal* din perspectiva limbii vechi. Asupra necesității criteriului de apreciere diacronic a atras atenția Parodi, criticînd erorile de interpretare a originalității sintaxei lui Dante: „Multe dintre inversiunile notate de Lisio, și între ele unele notate ca prea violente, corespund uzului normal al vechilor limbi romanice populare[. . .] Va trebui să se facă un studiu comparativ al uzului la Dante și la contemporanii lui, prin care se va ajunge la distingerea elementului latin introdus de Dante în opera sa, de cel care pare element latin, dar nu este”¹⁵. Operația este necesară nu numai pentru România occidentală, dar și pentru româna veche, ale cărei coordonate structurale sînt mai puțin cunoscute decît se crede.

Comparînd sintaxa traducerilor din secolele al XVI-lea—al XVIII-lea cu cea a originalelor, am ajuns la concluzia că o serie întreagă de construcții „bizare”, „nefirești”, „neromânești” ș.a. erau cît se poate de „firești” raportate la norma limbii române vechi. (Evident, nu considerăm norma sub aspectul corectitudinii, ci ca un ansamblu anterior codificării sale, ocupînd o poziție intermediară între sistemul opozițiilor funcțional-pertinente, al invariantelor lingvistice, și „vorbire”)¹⁶. Singurul care a intuit acest lucru a fost Hasdeu care, în descripția lexicografică a auxiliarului AM, distingea o construcție „continuă” și una „discontinuuă”; cea de-a doua „nu e rară însă și uneori nu e fără eleganță” în limba veche¹⁷.

Este adevărat că frecvența formelor „nedislocate” este incomparabilă mai mare, dar norma nu se poate concepe ca un ansamblu de unicate, ci cil o structură dinamică în care, în fiecare moment al evoluției sale, există forme „centrale” și forme „periferice”, pe cale de dispariție sau de înlocuire. „Norma, scria Louis Hjelmslev, poate fi mai mult sau mai puțin fixată. Fiind proiecția ansamblului particularităților individuale, ea admite adesea unele variațiuni”¹⁸. Relevarea elementelor „periferice” ale structurii este dificilă, întrucît presupune studiul exhaustiv al corpusului de texte, excluzînd selecția sau sondajul; dar ea este, în același timp, obligatorie pentru orice descripție sincronică coerentă.

Un asemenea studiu dovedește, credem, că în limba veche era posibilă inserția între verb și termenii conjuncți a *oricărui* element pronominal sau adverbial, iar nu numai a pronomelor atone și a celor cinci adverbe admise de limba actuală standard. Vom exemplifica mai întîi cu traduceri care se

¹⁵ Ernesto Giacomo Parodi, *Lingua e Letteratura. Studi di teoria linguistica e di storia dell'italiano antico*, II, Veneția, 1957, p. 314.

¹⁶ Vezi Eugenio Coseriu, *Teoria del lenguaje y lingüística general*, Madrid, 1962 (studiu *Sistema, norma y habla*).

¹⁷ B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, I, București, 1887, col. 979.

¹⁸ Louis Hjelmslev, *Principes*, p. 239.

abat de la original — fapt de mare putere probantă în condițiile literalismului extrem¹⁹ :

Pre calea de pace ce amu *ainte* dzis (SCH. 336) — на **пѢТЬ** мѢРЕНЪ; să *ainte* apucăm fața lui în ispovedire (*ib.* 198, CORESI, L. 133) — **прѣдваримъ** лицѣ его **въ** исповѣданіи; cine va *mie* sluji (CORESI, T. 155) — кто **мнѣ** **служитѣ**; acela va *amu* mintui oamnei lui (*id. ib.* 40) — **тѡи** **бо** **спасетѣ** люди **своѡ**; ce se *derept mulți* varsă (*id. ib.* 72) — **ѡже** **замногы** **нзлнзема** (aici **ѡже** este pronumele demonstrativ feminin, la nominativ, tradus prin *ce*); să ați *amu* iubi (*id. ib.* 45) — **ѡце** **любите**; să ar *acestea* tăcea (*id. ib.* 129) — **ѡце** **сѡ** **осмазчатѣ**; să s-ară *toți* săblăzni (*id. ib.* 73) — **ѡце** **и** **вѡси** **сзблзнатса**; de-ai *tu* luat (*id. ib.* 165) — **ѡце** **ты** **вззальеси**; e să nu *line* ascultare (*id. ib.* 61) — **ѡце** **же** **непослоушатѣ**; de va *amu* fi casa destoinică (*id. ib.* 50) — **ѡце** **вждетѣ** **домѣ** **достоннѣ**; n-ați *nece dini-oară* cetit (CORESI, T. 79) — **нѣстѡи** **читан** **никѡлнже**; ce va *amu* a fi noaă? (*id. ib.* 63) — **что** **осѡ** **вждетѣ** **намѣ**; nu veți fi *voi* grăind (*id. ib.* 94) — **не** **бѡ** **вждете** **глаголнцен**; de nu-i va fi *lui* dat den ceri (*id. ib.* 141) — **ѡце** **невждетѣ** **данѡ** **емѣ** **сѡ** **несе**; și-l *neștine* întoarce el (*id.* A. 158) — **и** **вбратитѣ** **кто** **его**; de să vă *de-aceia* clevertire (*id. ib.* 164) — **да** **в** **немже** **клеветштѣ** **какѣ**; va *ceva* lua de la ei (*id. ib.* 11) — **нѣчто** **вт** **нмѣ** **пріати**; nu vă *mirareți* de ce se-au *întru voi* aprins (*id. ib.* 171) — **не** **днвнтеса** **ѡже** **вѣ** **какѣ** **рждженію**; să nu fie *cumva* răpit (*id. ib.* 112) — **да** **не** **растерзанѣ** **вждетѣ**; cine m-ară *mine* apăra a nu mă boteza (*id. ib.* 36) — **что** **козбранметѣ** **ми** **креститнса**; din a cui sfințenie ne *vrom* *toți* sfinți (*id.* MOL. 259) — kinek szenteléséből mi *hivatatunk*, fottig szenteknek; tare ne-am *noi* greșit dumnedzăirei tale (*id. ib.* 263) — mert mi igen vétkezstünk istenseged ellen; mințea noastră [. . .] nu se-au *de toate* domirit (*id.*, prefața la *Cazania a doua*, fără corespondent în textul slavon paralel²⁰); de 7 ori *voiu mai tare* mulți bătăile pre voi (cca 1560, HASDEU, C.B.I.; 14) — **приложѣ** **камѣ** **взвѣ** **седмѣ** **по** **грѣхѡмѣ** **кашымѣ**; iară să nu veți *nici așa* îngădui mie (*id. ib.* 13) — **ѡце** **же** **не** **послшатѣ** **мене**; a se *toți* mintui (COD. VOR. 96) — **къ** **камѣ** **спастнса**; iară să ieste *cineva* lipsit de înțelepciune/ e să ar fi *neștine de voi* lăsat dențelepciuni (NT 111/CORESI, A. 143) — **ѡце** **же** **кто** **вт** **какѣ** **лншенѣ** **естѣ** **премѣдрѡсти**; se-au *tare* puternicit foamțea în pământul Canaanului (PALIA, 166) —

¹⁹ Sintaxa gotică, cea veche armeană și cea veche slavă au fost reconstituite de către Georges Cuendet aproape exclusiv pe baza criteriului abaterii de la originalul grec (*L'ordre des mot dans le texte grec et dans les versions gotique, arménienne et vieux slave des Évangiles. I. Les groupes nominaux*, Paris, 1929, p. 1 și 171). Asupra valorii criteriului insistă și J. Fourquet (*L'ordre des éléments de la phrase en germanique ancien. Études de syntaxe de position*, Paris, 1938, p. 124), subliniindu-i importanța sporită în cazul traducerilor de texte biblice, față de care respectul traducătorului era integral: „în fiecare demonstrație vom recurge de preferință la cazurile în care faptul de ordine studiat este atestat *impotriua* [s.a.] ordinii latinei și pe cât posibil într-un citat biblic“ (*ibid.*, p. 126). După Al. Rosetti, „singurele fapte de reținut sint[...] abaterile de la modelul străin: asemănările, chiar dacă au un aspect românesc, riscă să fie imitații“ (*Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-l a*, p. 558).

²⁰ Vezi Pandele Olteanu, *Les originaux slavo-russes des plus anciennes collections d'homélies roumaines*, în „Romanoslavica“, IX, 1963, p. 183.

oly igen el hatalmazot Canaan földebe az ehseg — so hart drückt die Theurung das Land Canaan — invaluit enim fames in terra Chanaan — ἐνίσχυσε γὰρ ὁ λιμός ἐν γῆ Χαναάν — **ωδολεε βο γλαδз на земаи ханаани** ; foametea se iară întâri în aceeaia țară (*ib.* 150) — az Ehseg kedig elhatalmazot vala az orszagba — die Theurung aber drückte das Land — fames autem invaluit super terram — ὁ δὲ λιμός ἐνίσχυσεν ἐπὶ τῆς γῆς — **γλαδз же ωδοлеε на земаи** ; și ce va el dzice voao (*ib.* 145) — es à mit ὁ nektek mond — was euch der saget — et quicquid dixerit vobis — καὶ ὁ ἕαν εἴπῃ ὑμῖν — **εже речетз вамз** ; să voiu eu tinde afară mîna mea (*ib.* 188) — mert én ki nyuytom az én kezemet — denn ich werde meine Hand aufstrecken — et extendens manum — καὶ ἐκτείνας τῆν χεῖρα — **и простерз рскс мою** ; să veți așa fi (*ib.* 117) — ha olyanoc lesztec — so ihr uns gleich werdet — si facti fueritis — ἕαν γένησθε — **αие εsαдетз** ; prin ce ție au Domnedzeu toate acestea arătât (*ib.* 143) — miuel hogy az Isten mind ezeket teneked gyelentyete meg — weil dir Gott solches alles hat kund gethan — quando quidem ostendit Deus tibi omnia haec — ἐπειδὴ ἔδειξεν ὁ θεός σοι πάντα ταῦτα — **пояже показз Богз текк эса сїа** ; care se-au ție arătât (*ib.* 119) — a ki teneked meg ielenék — qui apparuit tibi — der dir erschien — τῷ ὀφθέντι σοι — **явлшмсца текк** ; cînd va pre tine vedea (*ib.* 190) — es mikor tegedet latád — et videns te — wenn er dich siehet — καὶ ἰδών σε — **и оγзрккз тѡ** ; tatăl lor pre el are mai vltos iubi (*ib.* 127) — ὁ attyos inkab szeretneie — ihr Vater lieber hatte — eum pater amat — ὁ πατῆς φιλεῖ — **любитз егѡ отецз** ; toate care voiu eu ție grăi (*ib.* 198) — mindent valamit én teneked mondoc — was ich mit dir rede — ὅσα ἐγὼ λέγῶ πρὸς σε — quaecumque ego dico ad te — **εшка азз глаголю к текк** ; atîta să fie în număr cărămida, cite au pînă acmu făcut (*ib.* 193) — menyit eddig chinaltanac, meg se küsebitsetec — et summam laterificii quod ipsi faciunt, per singulos dies impones eis — und die Zahl der Ziegel, die sie bisher gemacht haben, sollet ihr ihnen gleichwohl auflegen — καὶ τὴν σύνταξιν τῆς πλινθείας ἧς αὐτοὶ ποιοῦσι ; s.a.m.d.

În cazul *Paliei* de la Orăștie am dat, alături de textul maghiar (care i-a servit ca sursă principală) și versiunile latină, greacă, slavonă și germană, care se pot include printre izvoarele secundare ale traducerii românești²¹. Deși sugestiile din *Biblia* lui Luther nu au fost încă probate, credem că ele nu se pot neglija cu totul, dacă avem în vedere corespondența unor pasaje :

²¹ Pentru modelele latin, maghiar și slavon, vezi Mario Roques, *L'original de la Palia d'Orăștie*, în vol. *Mélanges offerts à Émile Picot*, II, Paris, 1913, p. 515–531 ; Viorica Pamfil, *Introducere la PĂLIA*, p. VII–VIII ; *Istoria literaturii române*, I, București, 1964, p. 314. Textul slavon îl cităm după *Evangeliiarul* lui Coresi de la 1579, după *Liturghierul* lui Macarie de la 1508 și după **Бібліа еврѣчъ книги свѣщеннагоу писаниа Кетхару и Нокару Завету**, Moscova, 1894 ; cel german după *Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift des Alten und Neuen Testamentz*, nach der deutschen Übersetzung Martin Luthers, Berlin, 1919 ; cel greco-latin după *Vetus Testamentum graecum juxta septuaginta interpretes, ex auctoritate Sixti Quinti Pontificis maximi* [...] *cum latina translatione*, cura et studio J. N. Jager, 1–2, Paris, 1839 ; cel maghiar, după ediția Vioricăi Pamfil.

Nu *vreți* cu moarte *muri* (PALIA, 18) — *ihr werdet mit nichten des Todes sterben* (cf. halállal nē haltoc; non morte moriemini; οὐ θανάτω ἀποθανεῖσθε — не смертію оумерете); *mă vor* cu pietri *împroșca* (ib. 235) — *sie werden mich noch steinigen* (cf. es meg köveznec engemet; et lapidabunt me; καὶ καταλιθοβολήσουσι με; и покiютъ ма каменiемъ); cum *ați* astăzi așa curund *venit* acasă? (ib. 148) — *wie seid ihr heute so bald gekommen?* (cf. hogy iöttetek ma ilyen hamar haza; cur festinatis advenire hodie; διατί ἐταχύνατε τοῦ παραγενέσθαι σήμερον; иакъ ѱкорнiсте прiнти днeсь); *i-au* Domnu-său *dat* lui muiare (ib. 246) — *hat ihm* aber sein Herr ein Weib *gegeben* (cf. az ő Wka adot feleséget őneki; dominus dederit ei uxorem; ὁ κύριος δῶ αὐτῷ γυναῖκα; господнiкъ дастъ емъ женъ).

Desigur că al treilea exemplu poate fi interpretat ca separare independentă a traducătorilor români (ca și celelalte dealtfel, după cum vom vedea în continuare) — pentru motivul că se întâlnește și exclusiv în traducere; dar intenționând o demonstrație completă, nu am vrut să pierdem din vedere nici această posibilitate.

Vom da acum câteva exemple din texte originale sau traduceri libere (secolele XVI — XVIII):

Să ne *prentu iale* ispășim/ să ne ispășim pîntru iale (copie din 1607 a „Întrebării creștinești“ de la 1560, la HASDEU, C.B. II, 101 și 102); ne va *pre noi* asculta (ib. 105); ce se *pururea* pomenește (LUCACI, 348)²² — опомниаемъи; nu vor *pre noi* ocări e-am început fără vreme cest lucru (id. 330) — безвремьенствомъ нае оукорнiтъ; ce-au *oarecînd* fost nor de pre frate (id. 384) — ижен когда оубо снжлж за брато; că se *mai de aproape* împreunează de seminția din mijloc (id. 385) — иакъ приближнiкъ къ коуплкъемъ къ сркъдемъ родъ; de va *neștine* fi avîndu vro fată cu altă muiare (id. 295) — аще кто имкъ дъщерь шп инож жени; de va *cineva* lua o muiare (id. 293) — аще кто поимет женж; de va *neștine* botedza un pruncu (id. 293) — аще кто кръстнiтъ отроча; de ce se va *асму* spune (id. 330) — забженнiкъ сказоужщнiкъ; de vor *cumva* hi împreunați (id. 345) — како любоже происходъ; de va *neștine* lua o muiare văduo (id. 283) — аще кто поимет женж вдовж; cînd au *ei* viiat (PALIA, 8, prefață); va și *alte* tipări (ib. 11); n-au *iară* întors mîna de inger (ib. 10); să nu te *cumva* săblăznești (ib. 8); cum au *ei* lăsat cu al lor cuvînt (doc. a. 1599, la HASDEU, C.B.I, 89); de am *eu* făcut (MOXA, 372); ș-au *toate* întărit (id. 392); nice se *foarte* înălța, nice se *iară* lăsa (id. 398); ce veri *tu* dobîndi (Udriște Năsturel)²³ — что привьращеннi; au *foarte* slăbit (doc. încep. sec. XVII, la ROSETTI, L. 68); ne *forte* rugăm Mării tale (id. ib. 59); nu se *neci* cuvine a le pomeni (CAT. CALV. 2); ca și cînd am fi *noi* împlut (ib. 12, ambele din partea polemică); și pentru aceia n-am *cătră tine* îndrăznire (CEASLOV, a. 1640, p. 108);

²² I. Rizescu remarcă „slaba influență a modelului slavon asupra textului românesc“ al *Pravil* i ritorului Lucaci și, în speță, faptul că „topica traducerii românești nu imită topica textului slavon“ (*Introduc* r la LUCACI, p. 119 și 117).

²³ Ap. Dan Horia Mazilu, *Udriște Năsturel*, București, 1974, p. 261.

nu să vor *nice dănăoară* sătura (VARLAAM, 247); nu să *nice* ating de samareni (id. 116); să va *iară* întoarce vrăjmașul (id. 209); să nu-l *nice* vedzi (id. 201); să nu *cumva* margă ucenicii (id. 92); ca să-l *foarte cu deadins* așteptăm (id. 22); de va *cumva* veni acela (id. 388); nu s-au *numai* născut (id. 404); de n-are hi fost *el* dobândit domniia (id. 401); s-au *de sirg* lătit (URECHE, 1); să nu *cumva* zădărase pre Ștefan-Vodă (id. 59); socoti să nu se *cumva* lepede despre dînsul (id. 151); n-ai *nici* îndrăznit (doc. a. 1645, în CAT. BRAȘ. I, 9); s-au *el* lăsat (Î. LEG. 182); I-au *într-alt chip* vătămat (ib. 313); nu se va *numai* omori (ib. 257); să nu *cumva* facă silă muerii (ib. 180); nu să *nice* povestește (M. COSTIN, 51); să nu *cumva* cadză (id. 154); să nu să *de tot* descopere (id. 115); și cînd nu să cade-să, să nu *tot* grăiască (a. 1679) — et contra gravis est culpa tacenda loqui²⁴; să nu să *cumva* minie (DOSOFTEI, P. 15); numai ce am *una* să cei de la tine (id. ib. 81); ș-am *sîngur* rămas (id. ib. 102); carii să *de tine* depărtează (id. ib. 243); să *toi* tem (id. ib. 337); să va-*ntr-înși* pomeni ocara (id. ib. 363); de-au *cu totul* dezrădăcinatu-i pre jidovi (id. ib. 383, comentariu); s-au *foarte* scărbit (doc. a. 1680, în HURM. XV, 1375); să *foarte* îngroziră (PRIAM, 104); de-i vor *careva* băga [...] în cetate (ib. 106); să vom *noi* începînd (CACAVELA, 92^a); să nu să *cumva* minie (HRONOGRAFE, 243); să *foarte* bucură (ib. 259); te-am *ieu* dodeit (PSALT. CALV.1697, p. XLII); le-am *ieu* îndrăgit (ib.); și vor *ție* vernici atuncea (ib. XLVI); te va *iel* mîntui (ib.); să nu te *nimic* bucure (a. 1702, IORGA, S.F. 71); măcar de ai *dumneata cît de mult* zăbovi (a. 1702, id. ib. 72, scrisoarea lui Diicul Buicescu); până cînd n-au fost *de altul* învățat (C. CANTACUZINO, 3); ce vor fi *și ei* pomenind (id. 8); nu să *nici* stîmpăra (id. 78); *nici* să *cumva* *vreodănăoară* dzici (CANTEMIR, D. 253); să *îndestulit* satură (id. ib. 75); să va *iarăși* mîntui (id. ib. 131); te *îndărăpt* trage (id. ib. 365); ai *înapoi* rămas (id. ib. 389); m-au *desăvîrșit* făcut (id. ib. 41); să nu-l *neistovit* lași (id. ib. 55); să nu *mai* *de-aciia* fie (id. ib. 243); să mă *cu tine* slujăsc (id. ib. 101); de vreme ce ti-am *ieu* cunoscut (id. ib. 115); de va *neștine* străjui (id. ib. 361); orice am *de la dînsul* pofti (id. ib. 353); s-au *cătră mulți* vădit (id. ib. 179); să nu ne, dară, *pre noi* *aceasta* smintească (id. ib. 363); au fost *can* *mai mult* dat (id. II. 220); de s-ar fi *cumva* *mai de mult* curmat (id. ib. 222); nu să *așe* vede (id. IST. I, 134); să va *între dînsese* isprăvi (id. ib. II, 74); și va *de tot* stăpîni (id. ib. II, 75); au *atita* zăbovit (FOL. NOV. 136); va *îndelung* răbda (ANTIM, 227); le-am *foarte* luoat cu firea (SINDIPA, 396); și-l *foarte* iubiia (ib. 362); I-a *foarte* pîrî (NECULCE, 289); s-au *foarte* mîhnit și s-au spăriet tare (id. 213); am *bine* socotit (CRON. VERS. 97); au *foarte* plăcutu pașii (GHEORGACHI, 311); s-au *foarte* micșoratu (id. 269); de s-ar *cumva* apropiea turcii (R. POPESCU, 5); să *foarte* cuvine să-l slăvești (ÎNV. NEAGOE, 125); ca să nu să *cumva* cunoască (id. ib. 205); măcar de ne-am *cum* nevoi (id. ib. 214); nu-i *foarte* iubim (id. ib. 299); n-am *cătră cine* *mai* alerga (id. ib. 335); rău fuseiu *eu* supărat (VIRȘURI, 73); în ce chip am *noi* ști (CARTEA, 73); să nu *cumva*

²⁴ Ap. N. Marinescu, *Cea mai veche traducere din limba latină în românește*, în „Revista clasică”, IV—V, 1932—1933, p. 293.

îndrăznească să vie (EROTOCRIT, 63) ; să nu te foarte înalți (ALEXANDRIA, 70) ; nu să foarte întristează (ESOPHIA, 224) ; s-au foarte întrestat (SKINDERIU, 344).

Toate aceste construcții, deși nu erau „dominante”, ci „rare”²⁵, neproductive, posibilități combinatorii „periferice”, nu aparțineau prin aceasta mai puțin ansamblului funcțional al limbii române vechi²⁶. „La periferia sistemului sintactic, spune Jaroslav Bauer, trec atât fenomenele rare, cât și fenomenele frecvente, dacă ele nu se încadrează în evoluția curentă, dacă nu se adaptează noii organizări a întregii clase de fenomene de același ordin”²⁷. S-a arătat, cu referire expresă la evoluția compuselor verbale din limbile romanice, că aglutinarea progresivă a morfemelor este secundată de o deplasare progresivă spre periferie a formațiilor „premorfologice” de genul celor prezentate de noi²⁸. Construcțiile de tipul : „Yr gelo he yo demandar”²⁹, „que me tú dizi-és”³⁰, „partir nos hemos”³⁰ (din vechea spaniolă), „molto ho io pensato”, „non te l'ha egli detto”, „quelli kanno altissimo uolato”³¹, „io so a voi venuto”, „che fun per lui cresciuti”, „ho io ogni di veduto”³² (din vechea italiană), „il fu devant lui venus”, „ont ainsy oy parler le chevalier”, „je l'iray demain assaillir”, „de vous ay je oy maintes fois parler”, „a tant es vous venir”, „il est jusques a eulz venus”³³, „tantes dolours at por lei enduredes”³⁴ (din vechea franceză), „fo molt despagat”, „hagren cascu feyt”, „m'a tant enamorat”³⁵, „fos radicalment extirpat”, „has dessus imposats”³⁶ (din vechea catalană) ș.a.

²⁵ Această distincție a făcut-o Th. Simenschy în *La Construction du verbe dans les langues indo-européennes*, Iași, 1949, p. 133.

²⁶ Vezi discuția teoretică asupra „centrului” și „periferiei” sistemului lingvistic, la Oldřich Leška, „Le centre” et „la périphérie” des différents niveaux de la structure linguistique, în „Travaux linguistiques de Prague”, 2, 1966; J. Veyrenc, *Périphérie linguistique et fonctions du langage*, în ACIL X₁, p. 297—298 (periferia este zona formelor concurente, mai puțin solid integrate sistemului, în care se repercutează actul vorbirii asupra sistemului limbii). Alți lingviști vorbesc de zonele „stabile” și „instabile” ale structurii, corespunzând unor relații „stricte” sau „laxe”, care permit să se constate din însăși analiza sincronică direcțiile de evoluție (vezi V. Guțu Romalo, *Diachronie et synchronie*, în ACIL X₁, p. 485—487). Deși situația vizată este identică, ni se pare că perechea *stabil: instabil* nu este potrivită pentru a califica fenomenele din perspectivă sincronică (= structurală), ci rezultă, de fapt, din reaprecierea unei secțiuni orizontale din unghiul unei evoluții realizate. Ceea ce pare „instabil” la un moment dat, se poate dovedi „stabil” ulterior (ca foarte multe inovații) — lucru suficient pentru a compromite metoda (dealtfel contestată) a previzibilității. Dimpotrivă, *central* și *periferie* sînt noțiuni obiective, strict sincronice, care nu pun la încercare spiritul vizionar al lingvistului și se pot delimita statistic.

²⁷ Jaroslav Bauer, *Phénomènes centraux et périphériques dans l'évolution du système syntaxique de la langue tchèque*, în „Travaux linguistiques de Prague”, 2, 1966, p. 235.

²⁸ Jan Šabršula, *Un problème de la périphérie du système morphologique: à propos des formations pré-morphologiques*, în „Travaux linguistiques de Prague”, 2, 1966, p. 187—191.

²⁹ Martin Alonso, *Ciencia del lenguaje y arte del estilo*, Madrid, 1955, p. 126.

³⁰ Rafael Lapesa, *Historia de la lengua española*, Madrid, 1959, p. 169.

³¹ *Crestomație romanică*, I, București, 1962, p. 714.

³² Adolfo Bartoli, *Storia della letteratura italiana*. I₃. *La prosa italiana nel periodo delle origini*, Florența, 1880, p. 135, 207 nota 1 și 339.

³³ *Crestomație romanică*, I, p. 244, 253, 290.

³⁴ Adolfo Bartoli, *op. cit.*, I₃, p. 274, 292, 309, 321, 322. Pentru poziția adverbelor în vechea franceză, vezi și L. Foulet, *L'effacement des adverbos de lieu*, în „Romania”, LXXXI, 1960, p. 439 ș.u.

³⁵ *Crestomație romanică*, I, p. 480.

³⁶ *Ibidem*, p. 682—683, 691.

³⁷ Anfos Par, *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Meige (1398)*, în „Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie”, LXVI, 1923, p. 526.

sînt departe de a putea fi suspectate ca „anormale“ de către romaniști. Prin urmare, ele nu caracterizează numai *sistemul* românesc vechi, ci sînt modalități de funcționare ale *tipului* romanic³⁷.

Proba complementară a separabilității din limba veche este persistența disjuncțiilor, cu o frecvență și de o diversitate mult reduse, și în limba actuală. Îndeosebi poezia populară, mai conservatoare, menține construcții de tipul : „nu te *tare* spăimînta“ (DENSUSIANU, F.A. 158), „nu te *tare* supăra“ (BUD, P.P. 29), „nu mă *tare* săgeta“ (ALEXICI, T. II, 58), „de s-ar fi *ia* măritat“ (id. *ib.* 207) ș.a. Ele au, în general, un caracter regional, ca și următoarele exemple : „nu te-ai *mult* mira“ (PLOPȘOR, C. 41), „s-a *prea* de tot grăbit“ („Făt-Frumos“, XIV, 1939, p. 108), „de carea s-au *foarte* bucurat“ (MAIOR, I. I, 205), „ai *numa* poruncit“ (POPOVICI, S. 499), „l-am *foarte* rugat călduros“³⁸, „îți *foarte* mulțumesc“ ș.a. *Faptul că limba actuală standard admite separarea formațiilor morfosintactice doar prin cinci adverbe și prin pronumele atone se prezintă, deci, ca un rezultat al procesului de eliminare progresivă a lexemelor celor două clase, reflectînd creșterea coeziunii termenilor angajați.*

Construcțiile analizate nu reprezintă, însă, cel mai vechi stadiu premorfologic atestat în limba română. Pînă la mijlocul secolului al XVII-lea se mai pot înregistra reflexele stadiului precedent, în care componentele „sintagmoizilor“ erau disociate și prin alte clase lexicale, ba chiar prin secvențe mai ample. Caracterul lor românesc se poate dovedi fie pe baza abaterilor de la original din traduceri literale, fie cu ajutorul traducerilor libere care le-au succedat :

Că nu pînă în sfrășit ultat *va fi* measerul (CORESI, P. 20) — не злѣсди нишихъ словѣхъ до конца ; cu duh smerit se preimiți *fi*m (SCH. 328, CORESI, P. 433) — да бждемъ пріятни ; cum *veși* toate pildele *înțelege*? (CORESI, T. 81) — како късе притчѣ разсмѣете ; cela ce *va* toată leagia *feri* (COD. VOR. 118) — иже во весь законъ соблюдетъ ; pînă *nu* clevetnicii vina între feațe *pure-i-vor* (*ib.* 70) — прежде даже клеветачемъ ни не имать предъ лицемъ клеветницихъ его ; e *nu* ce sîntu vine spre însu *a semna* (*ib.* 74) — дѣвнѣ иже наны не сказати ; ce *se* cu cugetul de dulceață de [n] inimă *acațără* (LUCACI, 328) — иже помысли ми на сердци сластни прилогъ ; *ară fi* oile *socotii* cu frații săi (PALIA, 126) — iuhokat ôriz vala az ô battyaial — pascens oves patris sui cum fratribus suis — da er ein Hirte des Viehes ward mit seinen Brüdern — ποιμαίνων τὰ πρόβατα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ — пасын овцы отца своего с братією своею ; prin ce ție *au* Domnedzeu toate aceastea *arătat* (*ib.* 143) — miuel hogy az Isten mind ezeket teneked gyelentete meg-quando quidem ostendit Deus tibi omnia haec — weil dir Gott solches alles hat kund gethan — ἐπειδὴ

³⁷ Distingînd *norma* (= ansamblu de realizări lingvistice) de *sistem* (= ansamblu de reguli de funcționare) și de *tip* (= ansamblu de principii de funcționare, aplicabil mai multor sisteme), Eugenio Coseriu a arătat că „ceea ce este schimbare în normă, este funcționare din punct de vedere al sistemului, ceea ce este schimbare în sistem, este funcționare din punct de vedere al tipului“ (*Sineronia, diacronia y tipologia*, în *Actas del XI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas*, Madrid, 1968, p. 280).

³⁸ Specimen de limbaj oral relevat de V. Șerban (*Teoria și topica propoziției în româna contemporană*, București, 1974, p. 39).

ἴδειξεν ὁ θεός σοι πάντα ταῦτα — понеже показа Богъ тебѣ всѧ сѧ ; cînd *ară fi* Iosif *sosind* la frații săi (*ib.* 129) — és mikor Joseph az ő bǎttyaihoz iutot volna—quando venit Joseph ad fratres suos — als nun Joseph zu seiner Brüdern kam — δὲ ἦν ἰκα ἦλθεν Ἰωσήφ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ — вѣсть же егда прѣде Ἰωσήфъ к братѣи своен ; *să se va* tot omul carele cap de bărbat *fi tăind* impregiur (*ib.* 117) — és ha minden firfiú nem tú környülmelkelkedendic — was männlich unter euch ist, beschnitten werde — quod circumcisum sit omne vestrum masculinum — ἐν τῷ περιτμηθῆναι ὑμῶν πᾶν ἀρσενικόν — аще вѣдете икоже мы и вы, егда вѣрѣжете весь мѡжескъ полъ ; și *se în sac îmbrăcă* (*ib.* 130) — és sákba öltézéc — et posuit saccum — und legte einen Sact — καὶ ἐπέθετο σάκκον — и возложи кретище ; *ce au* Domnul cu noi *făcut* (*ib.* 221) — à mit az WR cheleködet miuelünc — das uns der Herr gethan hat — fecit Dominus Deus mihi — ἐποίησε Κύριος ὁ θεός μοι — сотвориша Господь Богъ мнѣ ; cînd *va* Domnezeu *căuta* pre voi (*ib.* 179) — mikor az Isten meg latogat tüteket — in visitatione qua visitabit vos Deus — wenn euch Gott heimsuchen wird — иже поскитиѣ вас Богъ ; *de va* și cumnatul și ginerele *vădui* (LUCACI, 385) — иж и зѡп и шѡрѣ вѡдовѣвшоу ; cînd *va* unchiul nainte *lua* nepoata (*id.* 363) — егда же аи сирницъ оубо прѣжде вѣзѡпъ анеуеж ; *se te* vrăjmajul *înșială* (HASDEU, C.B. II, 122, text mähăcean) ; *n-are hi* oamenilor *dat* (VARLAAM, 402 ;) *de n-are hi* Hristos, fiul lui Dumnezău, *născut* trupește (*id.* 402) ; *de n-are hi* însuși de bună voia sa *călcat* dzisa lui Dumnezău (*id.* 303) ; *să te-au* Dumnezău *îmbogătit* (*id.* 217) ; *de nu-l va* Dumnezău *întoarce* (CAT. CALV. 10) ; *nu i-au* Dumnezeu *legatu* împreună, *ce i-au legat* oameni (*ib.* 72) ; *i-au* Dumnezeu *împreună* / *i-au împreună* Dumnezeu (*ib.* 68/62) ; *de nu va fi* tatăl *început* sfada (Î. LEG. 313) ; *fără* numai cînd *s-ar fi* furul *schimbat* hainele (*ib.* 249) ; *de să va fi* cel rănit *împreună* cu muiare [...] ; *de va fi* cel rănit *mîncat* niscare bucate (*ib.* 251).

O poziție aparte au cazurile de *atracție sintactică*, prin care funcții (auxiliarele, conjuncția-morfem) sînt atrași spre conjuncțiile condiționale, spre negație sau spre pronumele relative, separate de verb în topica slavonă. Ele au fost considerate de către Victor Morariu simple fenomene de mimetism (cu referire la două situații din *Psaltirea Scheiană*: „stelele *ce-ai tu urdzitu*“ și „*ce-ai tu sfrășitu*“). După filologul bucovinean, „topica aceasta nu se poate pune direct în socoteala limbii slavone, neavînd ea [în exemplele date] verbul auxiliar *avea* ; indirect însă a influențat și aice sintaxa slavonă, prin despărțirea pronumelui relativ — cu care în românește se leagă verbul auxiliar — de verb : аще ты вѡнока ; аще ты сокерши³⁹. Autorul nu-și dă seama de faptul că separarea prin pronume a compusului verbal era destul de frecventă chiar și în textele originale din secolul al XVII-lea. În al doilea rînd, el neglijează coeziunea dintre auxiliar și verb : dacă aceasta ar fi fost, în veacul al XVI-lea, la fel de mare ca și astăzi, izolarea auxiliarului nu ar fi fost po-

³⁹ Victor Morariu, *Sintaxa propozițiunii în „Psaltirea scheiană“*, în „Revista filologică“, I, 1927, p. 231 (reluat de Al. Rosetti, în *Istoria limbii române*, p. 566).

sibilă, cu atât mai mult cu cât, prin menținerea sa lingă auxiliară, nu s-ar fi produs o abatere de la original.

Cazurile de atracție nu trebuie interpretate ca o constringere a literalismului, ci ca actualizări ale unor posibilități ale sistemului. Acest lucru se poate proba prin însuși faptul că, în unul și același text, conjuncția poate atrage sau nu un morfem din poziția sa normală. Iată, de pildă, textul măhăcean publicat de Hasdeu, unde întilnim atât „*s-au veritu* neștire în al unsprădzeacele ceas” — аще къ единнадесете час прииде (HASDEU, C. B. II, 79), cât și „*s-au* neștire după al treile ceas *veritu*” — аще кто по третнем час приидетъ (id. ib. 78). Urmîndu-l pe Victor Morariu, ar trebui să conchidem de aici că dislocarea (practic inexistentă în slavonă, unde аще este conjuncția condițională „dacă”) ar însemna o conformare la original, în timp ce unirea grupului morfologic (exact ca în slavonă, care îl exprimă sintetic) ar fi o abatere. Paradoxul se destramă dacă vedem în atracția morfemului manifestarea fluctuației sale poziționale, a unei duble tendințe, centripetă (de apropiere spre verb) și centrifugă (de îndepărtare de acesta și de apropiere de alte elemente conexe ale nucleului verbal). Un argument în plus este caracterul foarte liber al traducerii măhăcene: „ambii scriitori, observa Hasdeu, construiesc frazele lor într-un mod cu totul independente de sintaxa originalului slavonic, și uneori chiar contra acesteia” (ibid., p. 76).

Facultativitatea atracției poate fi demonstrată și cu textele coresiene. Auxiliarul optativului este uneori separat: „*s-ară* Domnul *vrea*” (CORESI, A. 155) — аще Господъ восхощетъ; altelei este apropiat de verb: „e să ceva de la alalati *ară ceare*” (id. ib. 93) — аще ли же что шнылъ иште. Atracțiile se puteau evita prin folosirea condiționalului sintetic precedat de *să*: „e să drept sfatul lui Dumnezeu *răbdare* neștine” (id. ib. 165) — аще сокъсти ради Божіа трепитъ кто; sau prin apropierea conjuncției de verb: „*s-ară afla* vreunii” (id. ib. 37) — аще нкъіа веращетъ того. Asemenea apropieri se remarcă și pentru indicativ: „spune-mi *s-ați dat* satul într-atita” (id. ib. 18) — рци ми, аще на толницъ село втдаста; sau pentru conjunctiv, unde conjuncția finală dublează conjuncția-morfem (ceea ce dovedește coexistența în timp a celor două funcții⁴⁰): „*să* nu nemică *să fie*” (id. ib. 35) — ѣкв да никтоже силъ.

Aceeași variabilitate ne întîmpină în cazul „dislocărilor” prin atracție spre negație: „*nu* se toată cetatea *adună-se*” (CORESI, A. 63) — не все въ градъ сокраса; „*nu* de lucru *se dereaptă*” (id. ib. 149) — не вт дкъа ли впрвдаса; *nu m-am* pentru aciasta *îndereptat* (CAT. CALV. 11) — но ни вт сбаъ впрвдасъа; *nu s-au îndereptat* acești sfinți (ib.).

Prin urmare, atracțiile se explică prin gradul de sudură mai redus al funcțivilor în morfologia verbului românesc din veacul al XVI-lea și, într-o

⁴⁰ Exemplul este interesant întrucît conjuncția reușește să atragă negația *inclusă* în cuvîntul slav НИКТОЖЕ. Atracția este absolut inconștientă, traducătorul omițînd să se conformeze noii situații și să traducă adverbul în forma pozitivă („*să* nu *ceva* să fie”), astfel încît dubla negație are în română o valoare afirmativă, inexistentă în original.

mai mică măsură, din prima jumătate a celui următor⁴¹. Este drept că separările erau mai puțin frecvente decât formațiile unite, dar aceasta nu justifică prezentarea lor ca „neromânești“, ci doar ca „periferice“. Vom oferi în continuare câteva exemple de asemenea „dislocări“, care afectează formele compuse ale indicativului, conjunctivului, prezumtivului și optativului :

De nu vor nici unul de ceia ce aud *socoti* (Coresi, Cazania a doua⁴²) — *аще ли же ни единъ въ послышлющихъ не внимають* ; cine *va* ca acest cocon *primi* în numele mieu (id. T. 88) — *же аще единно таковыхъ отроц е прѣиметь къ именю мене* ; să *te-ar* piciorul tău *săblăzni* (id. *ib.* 89) — *аще нога твоа съблажнѣетъ тѣ* ; de *s-ară fi* și nedereptate *fiind* (id. A. 85) — *аще оубо неправда была* ; ce-*au* Dumnezeu *curăfit* (id. *ib.* 45 și 51) — *иже Богъ очистилъ* ; de-*l va* simbăta *vindeca* (id. T. 79) — *аще къ съботѣ исцѣлѣти его* ; de *se va* sarea *împuți* (id. *ib.* 77) — *аще же солъ оубоубѣтъ* ; să *ară* cineva den morți *invie* (id. *ib.* 126) — *аще кто въ мертвыхъ въскрѣсетъ* ; de *va* grăunțul de grâu *cădea* la pământ (id. *ib.* 155) — *аще зръно пшенично падъ на землѣ* ; să *ară* lumea toată *dobîndi* (id. *ib.* 60) — *аще миръ всѣхъ прихвращеть* ; să *te* ochiul tău *săblăzneaste* (id. *ib.* 61) — *аще ли око твоо съблажнѣетъ тѣ* ; de *va* și Satana însuși de eluși *împărți-se* (id. *ib.* 118) — *аще же и сатана самъ къ себѣ раздѣлился естъ* ; de *va* iarba astăzi în saț *fiind* (id. *ib.* 120) — *аще же тръвъ на сѣкѣ днѣ сщѣж* ; se nu *vrea* Domnul *fi* întru noi (SCH. 271) — *аще не Господъ би былъ къ нас* ; se nu *vrea* Domnul *agiuta* mie (*ib.* 197) — *аще не Господъ помогѣ бы ми* ; nu *te vor* m(o)rții *lăuda* (HURM. 244) — *не мертвѣи въсѣлаютъ тѣ* ; se *așu* lui Davidu *măntu* (*ib.* 186) — *аще Давидъ солжѣ* ; de *se va* înpărâția andesine *înpărți*, nu va putea sta înpărâția aceeaia ; și de *se va* casa andesine *înpărți*, nu va putea sta casa aceeaia ; și de *se va* Satana *scula* [...] (COD. BEREASA, 258) — *и аще царство на сѣхъ раздѣлится, не можетъ стати царство то ; и аще домъ на сѣхъ раздѣлится, не можетъ стати домъ тон ; и аще сатана воста* [...] ; cela *ce va* toată leagia *feri* (COD. VOR. 118) — *иже во всѣхъ законѣ соблюдетъ* ; ce *se* cu cugetul de dulceață de[n] inimă *acațără* (LUCACI, 328) — *иже помысль ми на сѣрдци сластни прилогъ* ; ș. a.

⁴¹ A. Meillet și M. Cohen au vorbit de „forța anectivă“ a „particulelor“, exercitată asupra termenilor propoziționali, care se explică, desigur, nu numai prin lipsa de autonomie sintactică, ci și prin caracterul lor aton. Faptul lămurește atragerea monemelor „autonome“, dar nu și a celor „funcționale“ (care își au propria lor putere gravitațională), decât dacă presupunem că „forța anectivă“ a acestora din urmă e mai redusă. A. Blinkenberg a relevat în limba franceză unele „inversiuni prin atracție“, care constau din separarea atributului de substantiv și gruparea lui împreună cu adverbele *si, tant, combien* etc. (*L'ordre des mots en français moderne*, I, Copenhaga, 1928, p. 61—63) ; or, coeziunea redusă a grupului nominal, dată de natura lexicomică a constituenților, justifică pe deplin deplasarea topică.

⁴² Ad. Maria Rădulescu, *Observații asupra topicii subiectului și a predicatului în limba română din secolul al XVI-lea*, în SCL XX, 1969, p. 45.

Relativa independență a auxiliarelor se constată și în fazele mai vechi ale celorlalte limbi romanice :

Vechea occitană : *va* lhas fort *blastomar* ; *van* lors senhas *despleguar* ; *van* la tota menudamen *pessejar*⁴³ ; aissi *sui* d'amor *entrepres* ; el *fo* de totz bos aibs *complitz* ; tant *fo* de natural *razitz* ; el *fon* astrucs d'armas *portar*⁴⁴ ; vechea catalană : *estavalo* meu Fill emfre els judeus *lucrat* ; *estava* Jesucrist a pilar *lligat*⁴⁵ ; *fos* de pecat *ensulzada* ; *fo* en su vida per gracia divinal *dotada* ; *havia* per força carnalment *coneguda* ; *ha* nostre Senyor Deus *ordonat*⁴⁶ ; non *ha* en materia de massa *entriquada* subtilitat⁴⁷ ; vechea spaniolă : *avrien* la mar *passada* ; *fo* la grand alegria en tristicia *tornada* ; *fo* la nave *somida* ; *fué* pör la prisa adelante llevando la buena espada del rey *ceñida*⁴⁸ ; *habemos* en el prólogo mucho *delardado*⁴⁹ ; *avielo* el diablo *puesto* en grand logar⁵⁰ ; vechea italiană : l'uomo è dalle genti *odiato* ; io *ho*, caro amico, assai *satisfatto* alle tue preghiere ; *fo* sualto ella parte de sopra *delongata* delaterra ca *pressata* ; *sarea* per rascione quasi come labrutto animale *stando* ; *era* doe stelle lucide *poste* ; *sieno* doe figure *designate*⁵¹ ; che *m'avete* in foco *miso* ; non *averei* si rica *tenuta* ; com'ao reo *distinato* ; *fue* mai tanto crudel danagio *audito* ; *sono* de la schiatta gentil sua *stratti* ; or *anno* lui e soie membre *conquise* ; ch'*avele* tu e'l tuo padre *sofferto* ; che *fosti* in terra per noi *crucifisso* ; *son* li giusti occhi tuoi *rivolti* altrove ; l'anima *son* di fama *note* ; *ha* di vita Amor *divisi* ; *avea* cangiato *vista* ; *hanno* i corpi *abbandonati* in terra ; onde *fien* l'opre tue nel ciel *laudate* ; se egli *avesse* la messa *udita* ; t'*ha* per ciò questa parola *commosso* ; n'e alcun di tanto sentimento *contato* ; *fu* Italia piú volte *occupata*⁵² ; vechea franceză : *fu* aux champs *venus* ; qui *ont* ces II *joustes veues*⁵³ ; les pains *diemis* et les entiers [. . .] *ai* bien parmié le sac *senlu*⁵⁴ ; *je ai* paiens *veüz* ; car tant *ai* vers Isolt *fait* ; unques *fust* de paiens *né*⁵⁵ ; j'*ay* ma fille *tenue* et gardée⁵⁶ ; la loge *fu* de vers rains *fainte* ; tant *a* par le fuellier *seü* ; qu'il *furent* endormi *trové* ; qu'elle *avoit* mout grant tort *eü* ; mal *m'avez* mon covant *tenu* ; qu'i li *avoit* la cuise *traite* ; mestier *ait* a cors d'ome *ennorer* ; qu'il *sont* es illes *venues* ; tant

⁴³ Arne — John Henrichsen, *La périphrase anar + infinitif en ancien occitan*, în vol *Omăgiu lui Alexandru Rosetti*, București, 1965, p. 359.

⁴⁴ *Crestomație romanică*, I, p. 633, 649—650.

⁴⁵ Josep Roca, *Estar + participi, adjectiu o complement prepositional en catala antic*, în „*Revue des Langues romanes*“, LXXII, 1955, p. 7.

⁴⁶ Anfós Par, *op. cit.*, p. 526.

⁴⁷ *Crestomație romanică*, I, p. 698.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 718—719, 775.

⁴⁹ Martín Alonso, *Evolución sintáctica del español. Sintaxis histórica del español desde el iberrromano hasta nuestros días*, Madrid, 1964, p. 134.

⁵⁰ Rafael Lapesa, *Historia de la lengua española*⁴, p. 154.

⁵¹ Adolfo Bartoli, *Storia*, I₃, p. 132, 137 nota 2, 325, 326, 335, 336.

⁵² *Crestomație romanică*, I, p. 235, 238, 242, 252—253, 277—278 și 280, 284—286, 290—291, 297.

⁵³ Adolfo Bartoli, *Storia*, I₃, p. 271 și 273.

⁵⁴ Raynauld de Lage, *Introduction à l'ancien français*³, Paris, 1962, p. 95, cf. 39.

⁵⁵ I. Szabics, *L'ordre des éléments des temps verbaux composés en ancien français*, în „*Acta linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*“, XXIII, 1973, nr. 1—2, p. 130 și 132. După autor, „legătura între auxiliar și participiu nu este decât formală și latentă“ (p. 131).

⁵⁶ Brita Lewinsky, *L'ordre des mots dans Berinus, roman en prose du XIV-e siècle*, Göteborg, 1949, p. 159. Autoarea explică frecvența mare a acestei construcții prin autonomia relativă a verbului *avoir* în limba veche (p. 158).

*l'ai de cuer navrè a mort ; n'ai je plus vaillant que vos veés ; les a li prevos trovées ; sera de joye paree*⁵⁷.

Procesul de sudare a auxiliarelor, secundat de transformarea perifrazelor verbale în timpuri compuse⁵⁸, a fost frînat în Occident de influența limbilor latină (care s-a exercitat cu o forță impresionantă asupra limbii culte, scrisă și vorbită) și germană⁵⁹, iar la noi de influența limbilor slave care, datorită unei independențe mult mai mari a auxiliarului *БЫТИ* și a semiauxiliarelor, le separau în mod frecvent de participiu⁶⁰. Pe de altă parte, faptul că unele forme ale acestora (cum ar fi prezentul *ЮСМН*) erau tratate ca semienclitice, facilita cazurile de atracție spre conjuncție⁶¹ — fenomen care, de asemenea, se putea repercuta asupra limbii române vechi. Sînt aspecte care completează datele acțiunii conservatoare ale acestei influențe, în care se includ, probabil, și menținerea negației simple⁶² sau a flexiunii nominale. În același timp, este o aplicație a așa-zisei *teorii a acumulării* a lui J.H. Moulton, după care „o construcție frecventă într-o limbă poate influența o construcție identică, dar rară, în alta, mărindu-i folosirea”⁶³. Situația istroromânei actuale, în care separarea compuselor morfologice este menținută sub influență sîrbocroată⁶⁴, ne verifică indirect interpretarea.

⁵⁷ *Crestomație romanică*, I, p. 491, 492, 498, 505, 507, 514, 526, 527, 531, 533, 535, 550, 562.

⁵⁸ Vezi Mathieu Nicolau, *Remarques sur les origines des formes périphrastiques passives et actives des langues romanes*, în „Bulletin linguistique”, IV, 1936, p. 30 și *passim*. L. Skrélina (*Sur le problème de l'économie des changements morphologiques*, în ACILFR XII, p. 537) distinge următoarele faze: construcția sintactică liberă, gramaticalizarea (= transformarea acesteia în construcție analitică) și morfologizarea (= includerea lor în sistemul paradigmatic).

⁵⁹ Norman Denison a explicat menținerea disociabilității compuselor verbale în retoromană prin influența germană (*Constants et variables entre langues romanes et langues germaniques*, în ACILFR XII, p. 1106).

⁶⁰ P. Cancel, *Studii verbului slav*, [curs litogr.], București, 1931, p. 111 și urm.; A. Zăcondoneț, *Curs de limba slavă veche*, [litogr.], București, 1963, p. 244; *Slava veche și slavona românească* (sub. red. prof. dr. doc. Pandeles Olteanu), București, 1975, p. 132. Această separabilitate (augmentată prin metoda literală de traducere din greacă) face dificilă diferențierea funcțională a verbelor auxiliare, care posedau și o valoare autonomă (Cancel, *op. cit.*, p. 115). Traducerile noastre oferă nenumărate exemple de reproducere a unor situații de acest gen.

⁶¹ Cf. André Vaillant, *Manuel du vieux slave*, I, Paris, 1964, p. 379 (cu exemplul:

АЩЕ СМЪА КОГО ЧИМЪ ОБИДѢА), unde prezentul verbului „a fi” este auxiliarul perfectului). Se știe că limbile slave și baltice au menținut, în mod excepțional, trăsături ale ordinii relativ liberă a termenilor din indo-europeană, cu encliticele plasate după primul element tonic al frazei (A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*², Paris, 1908, p. 335; A. Vaillant, *op. cit.*, p. 378—379).

⁶² Petre V. Haneș, *op. cit.*, p. 112—113; Georgeta Ciompec, *op. cit.*, p. 203.

⁶³ Cf. Th. Simenschy, *op. cit.*, p. 128. O ilustrare „clasică” a fenomenului este influența greacă asupra latinei creștine, care a stimulat proliferarea unor construcții incomplet dezvoltate, de felul infinitivului final (vezi Louis Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 103; Christine Mohrman, *Études sur le latin des chrétiens*, Roma, 1958, p. 45—49).

⁶⁴ O prezentare amănunțită a acestor „dislocări” face I. Coteanu, în articolul *À propos des langues mixtes (Sur le Pistro-roumain)*, în vol. *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIII-e Congrès International des Linguistes*, București, 1957, p. 135—137. Autorul forțează însă lucrurile, explicînd situația exclusiv prin această influență; or, sîrbocroată a acționat asupra unei faze primitive a dialectului, în care nu se ajunsese la gradul de coeziune din româna actuală. Ea s-a suprapus, deci, peste o stare de fapt, nu a creat o situație nouă. O mare parte din exemple sînt, dealtfel, curente în dacoromâna secolelor XVI—XVII (inserările de adverbe și pronume). Argumentarea lui I. Coteanu a fost preluată (și cu referire la „calcările topice”) de către Radu Flora, care s-a străduit să demonstreze „receptivitatea absolută” a

Dacă explicația comună a dislocărilor de acest gen prin actul mecanic al traducerii nu mai poate fi reținută, s-ar putea totuși crede că apariția lor exclusiv în texte aparținând păturilor culte, bilingve, probează caracterul livresc al acestei influențe. Ar fi vorba de o imitație literară; chiar și în situațiile în care slavona nu poseda anumite grupe morfologice, procedeu separării s-ar fi extins printr-un fel de analogie. Această interpretare ar fi susceptibilă, însă, de următoarele obiecții:

1) Este greu de crezut, în principiu, că diferențierea limbii române vechi în „cultă” și „populară” s-ar fi putut crea printr-un tratament diferit (slavon și românesc) al morfosintaxei. O asemenea diferențiere nu este posibilă decât în condițiile în care sistemul lingvistic oferă prin el însuși mai multe posibilități combinatorii și presupune cu necesitate o anumită tradiție literară. Este mult mai plauzibil să susținem că influența slavonei a favorizat selecția variantelor periferice, din inventarul pasiv al sistemului. Mai precis, faptul că slavona se caracteriza printr-o intensitate funcțională minimă a compuselor verbale a stimulat o creștere a frecvenței de folosire a formațiilor românești cu un grad de coeziune a funcțiilor verbale mai redus, fie că ele coincideau sau nu cu cele slavone. (Prin *intensitate funcțională* înțelegem o caracteristică de ordin secundar a funcției gramaticale, care se manifestă prin coeziunea diferită a grupurilor unite printr-o funcție comună. Așa, de pildă, auxiliarietatea este mai puțin intensă în franceză decât în română, în „limba populară” decât în varianta standard, în „limba veche” decât în cea „modernă” — dovadă numărul mai mare sau mai mic al posibilităților de inserție).

2) Fenomenul este comun limbilor romanice vechi, marcînd o fază de trecere necesară de la formațiile perifrastice la cele compuse. Or, în această situație, concordanțele slavon-române devin insuficiente pentru a presupune o filiație directă. Spre deosebire de studiile mai vechi, tentate să supraaprecieze extensia acestei influențe⁶⁵, lingvistica românească actuală se orientează spre explicația prin tendințele interne ale limbii române a acelor fenomene

dialectului românesc la influența slavă (*Despre stadiul actual al istroromânei. Contribuția geografiei lingvistice la chestiunea stabilirii poziției graiurilor istroromâne față de dacoromână, în Fonetica și dialectologie, IV, 1962, p. 151, 153, 166; Despre inconsistența graiurilor periferice și izolate. Chestiuni de metodologie și lingvistică generală, în SCL XVIII, 1967, p. 285*). Ipoteza caracterului „mixt” al istroromânei a fost însă infirmată categoric, într-un studiu bine documentat și condus după excelente principii metodologice, de către E. Petrovici și P. Neiescu (*Persistența insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor anchete dialectale la istroromâni, megleno-români și aromâni, în CL IX, 1964, p. 187—214*).

⁶⁵ Vezi Eugen Seidel, *Elemente sintactice slave în limba română*, București, 1958, lucrare ale cărei principii se resimt în mare măsură de parțialitatea autorului. Astfel, se afirmă că, „dintre fenomenele comune limbii române și limbilor slave, vor fi considerate ca elemente slave în limba română, acelea care corespund în mai mare măsură [s.n.] structurii slave decât celei romanice” (p. 6) — punct de vedere care dă toată libertatea alegerii subiective; „influența slavă poate fi dovedită numai atunci cînd reușim să excludem posibilitatea că fenomenul ar putea fi comun tuturor [s.n.] limbilor romanice sau că s-ar putea datora unei evoluții specifice a limbii române” (p. 105—106) — apreciere care reduce inevitabil trăsăturile romanice ale limbii noastre la un grup redus de fenomene panromanice, înlăturînd tocmai concordanțele parțiale, care îi dau diferența specifică în cadrul Romaniei; în sfîrșit, Seidel exclude elementele comune latinei cu româna, dacă ele nu s-au menținut și în celelalte limbi romanice (p. 108) — criteriu de selecție arbitrar, pentru că elimină a priori posibilitatea menținerii unor latinisme într-o „arie izolată”.

de dublă concordanță, balcanică și romanică⁶⁶. Acest principiu, folosit pentru prima oară de Petru Maior⁶⁷, a fost reabilitat de structuralismul diacronic. „Desigur, nu trebuie să spunem, susține J. Goudet, că un fenomen s-a produs în română pentru că există în slavă. Acest lucru nu-i imposibil, dar, în general, pentru ca un fapt lingvistic să germineze într-o limbă alogenă, trebuie să așteptăm acolo un teren favorabil. Dar ca un teren să se preteze la un fenomen, nu-i de ajuns să se probeze că acesta s-a produs aici prin generație spontană”⁶⁸.

3) Ca toate vechile limbi romanice, româna era mai bogată în posibilități de rectiune lexico-formală (coocurențe) decât astăzi; or, „cu cât o limbă este mai bogată în posibilități de acord, cu atât ea are mai multă libertate de a rupe șirurile lineare și invers”⁶⁹. Argumentul este cu atât mai necesar, cu cât studiile de limbă veche pornesc adesea de la postulatul unei identități relative a sistemului său lingvistic cu norma limbii române moderne, justificând diferențele exclusiv prin influențele străine suportate în secolele al XVI-lea—al XVIII-lea. „Limba vechilor noastre cărți bisericești, afirma N. Drăganu, ne arată o fază aproape actuală sau foarte apropiată de cea actuală” — idee care s-a impus majorității filologilor noștri⁷⁰. Falsitatea premisei impune, deci, reluarea, dintr-o perspectivă teoretică adecvată, a majorității analizelor consacrate sintaxei. Așa, de pildă, cercetind regimul sintactic al verbelor în limba veche, Gabriela Pană-Dindelegan remarcă o serie de stadii succesive, caracterizate printr-o regresie cantitativă a combinațiilor, și atribuie abundența variantelor din secolul al XVI-lea influenței originalului slavon asupra textelor traduse⁷¹. Autoarea nu oferă nici o comparație concretă cu textul slavon și nici cu fazele corespunzătoare ale celorlalte limbi romanice — ceea ce înseamnă că punctul de referință este doar limba actuală. În realitate, cauza esențială este, ca și în cazul dislocărilor, disponibilitatea sintactică superioară a verbului în secolul al XVI-lea, pe care acțiunea slavonei putea cel mult să o sublinieze.

⁶⁶ Vezi Marius Sala, *Locul limbii române între limbile romanice*, în SCL XVI, 1965, p. 65 („Nu excludem nici posibilitatea ca un fenomen, rezultat al unei tendințe structurale romanice, să fi fost întărit de existența unei tendințe structurale identice în limbile cu care româna a venit în contact [...]. Se impune însă ca, înainte de a explica situația din română printr-un fenomen de interferență, să apelăm la latină și la tendințele structurale romanice, deci la o cauză internă [s.a.]”); Maria Iliescu, *De la latină la română*, în SCL XVI, 1965, p. 67—75; idem, *Encore une fois sur la place de la langue roumaine parmi les langues romanes*, în „Philologia pragensis”, IX, 1966, nr. 2, p. 130 și urm.

⁶⁷ Petru Maior combate supoziția că folosirea auxiliarelor în morfologia verbului românesc ar fi de origine slavă pentru motivul că se află în slavă; el arată că procedeul este moștenit de vreme ce și italienii (care n-au nimic comun cu slavii) uzază de el (*Dissertație pentru începutul limbii românești*, la MAIOR, I, II, 62).

⁶⁸ J. Goudet, *La notion de „structure de remplacement” en linguistique historique*, în RRL XIV, 1969, p. 524.

⁶⁹ Lucien Tesnière, *Éléments de syntaxe structurale*, Paris, 1959, p. 21. Vezi și Jean Dubois, *Grammaire structurale du français. Nom et pronom*, Paris, 1965, p. 26 („redundanța de marcă permite modificarea ordinii sintagmelor, asigurându-le în același timp concatenarea”).

⁷⁰ N. Drăganu, *Doi manuscrise vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian. Studiu și transcriere*, București, 1914, p. 91. Au existat, firește, și unele prătește izolate. De exemplu, Ștefan Munteanu arată că, „pentru perioada veche, punctul de plecare al cercetării normelor ei nu poate fi exclusiv stadiul ei actual” (vezi „Orizont”, XV, 1964, nr. 11, p. 67).

⁷¹ Gabriela Pană-Dindelegan, *Regimul sintactic al verbelor în limba română veche*, în SCL XIX, 1968, p. 289, 296 și *passim*.

4) „Dislocările“ s-au menținut regional pînă astăzi, dar cu limitarea posibilităților de inserție la subiect și la vocativ, datorită independenței relative a acestora în structura propoziției. Este singurul tip care subzistă în sintaxa normală după secolul al XVI-lea, dar își restrînge continuu frecvența. Iată câteva exemple, începînd cu a doua jumătate a veacului al XVII-lea :

Iaste locu de curătură [ce-l am de la moș], de strămoșii, -că mi l-au domnii dat (doc. a. 1700, Hațeg, în IORGA, S. D. XII, 219-220) ; mă tem să nu fie sufletul tău rămas cumva nesătul (ÎNV. NEAGOE, 240) ; cînd fu frumosul Iosif trimis de tată-său (ib. 309) ; nu vă, fiilor, spăreați (CRON. VERS. 65) ; și veți fi, fii mii, primiți (FRIMU, P. 170, a. 1813) ; era tot rodul căzut (CÎNTEC, 122) ; ai fost, Doamne, ocărit (ib.) ; nu te, vere, minia (PAULETI, 131) ; nu mă, maică, blestema (BIBICESCU, P.P. 95) ; nu fi, tată, amărit (TEAHA, G. 191) ; nu te, Ană, întrista (MOISE, B. 106) ; nu te, soro, -nspăimînta (id. ib. 107) ; ce mă, domn bun, ispilești (id. ib. 120) ; nu te, fată, spăimîntară (id. ib. 126) ; nu mă, dragă, săgeta (HERSENI, F. 248).

Dealtfel, disjuncțiile prin vocativ erau frecvente și în latină, unde au fost explicate prin persistența unei deprinderi moștenite din indoeuropeană : vocativul era, la origine, aton, încadrîndu-se deci în legea lui Wackernagel privind poziția secundară a „cuvintelor accesorii“⁷².

5) Absența unei construcții în anumite nivele ale limbii nu dovedește incompatibilitatea ei cu sistemul funcțional, ci cel mult caracterul său „periferic“ în secțiunea sincronică dată. Principiul acționează permanent în domeniul sintactic deoarece, după cum susține J. Fourquet, „distanța dintre sintaxa unui dialect și cea a unei limbi literare este mai mare decît între fonologia unuia și cea a celeilalte“⁷³. Jacques van Ginnecken, care a diferențiat pentru prima dată, după cunoștința noastră, *les constructions à forte cohésion* de *les constructions à faible cohésion*, a arătat că, în situațiile în care „diferitele construcții *separabile* se prezintă, în aceeași perioadă a istoriei limbii, ca *neseperate*“, ele își mențin „unitatea psihică“ indiferent de coeziunea secvențială⁷⁴. Un exemplu analog este dubla folosire a acuzativului în secolul al XVI-lea : într-o formă preponderent sintetică în textele traduse (care mențin uzul mai vechi sub influența slavonei) și într-o formă preponderent analitică în documente (care rețau în mai mare măsură obișnuințele limbii vorbite)⁷⁵. Dar cea mai bună ilustrare este situația actuală, cînd dislocările *sintactice* și inserția mai multor adverbe în grupurile morfologice se admit ca o calitate

⁷² Vezi J. Marouzeau, *L'ordre des mots dans la phrase latine*. II. *Le verbe*, Paris, 1938, p. 101.

⁷³ Jean Fourquet, *Linguistique structurale et dialectologie*, în vol. *Fragen und Forschungen im Bereich und Umkreis der germanischen Philologie*, Berlin, 1956, p. 196.

⁷⁴ Jac. van Ginnecken, *Principes de linguistique psychologique*, Paris, 1907, p. 521.

⁷⁵ Vezi Nicolae Drăganu, *Morfemele românești ale complementului în acuzativ și vechimea lor*. *Un capitol de sintaxă românească*, București, 1943, p. 118-121 ; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, p. 533-535.

a limbajului poetic, dar sînt prohibite în limbajul standard, unde nu apar, dealtfel, decît excepțional și în forme puțin frapante⁷⁶.

Considerăm, prin urmare, că „dislocările” morfosintactice din secolul al XVI-lea, ca și cele care apar uneori în primele traduceri din secolul următor, trebuie apreciate dintr-o optică diferită de cea tradițională. *Ele sînt realizări periferice ale posibilităților oferite de insuficiența coeziunii a termenilor din sistem.* Acest fapt își are explicația sa în „legea inerției construcției verbului”, de care vorbea Th. Simenschy, care constă din aceea că „construcția verbului poate rămîne aceeași după ce și-a schimbat sensul”⁷⁷ (respectiv, funcția). Cu alte cuvinte, laxitatea formațiilor perifrastice se menține un timp relativ îndelungat după apariția auxiliarității. Persistența în varianta savantă a limbii vechi a formațiilor arhaice ilustrează fenomenul „stadiilor de limbă simultane”, care constă din menținerea⁷⁸ la nivele sociolingvistice diferite a unor structuri decalate în timp, pe care Leiv Flydal le-a numit „structuri lingvistice diastatice”⁷⁸. Este una din „problemele capitale ale vechii române literare”, semnalată deja, în linii mari, de către G. Ivănescu⁷⁹. Explicația teoretică este aceea că între dispoziția topică și structura morfologică a unei limbi nu există un paralelism absolut⁸⁰.

Este curios cum filologii, din dorința de a justifica cu orice preț ceea ce considerau imposibilități în românește, au forțat comparația cu textele străine, taxînd drept „reproduceri” secvențe incompatibile sintactic. Astfel, Petre V. Haneș considera edificator paralelismul „de *va amu fi casa destoinică*” (Coresi) — *ице оубо еждеть домъ достоникъ*, deși, în realitate, nu există nici o similitudine. Explicația sa este naivă: „Formele compuse ale verbului (perfectul compus, viitorul, optativul) dau mult de furcă traducătorului român. El nu știe dacă cele două cuvinte, din cari e compusă forma verbală românească, trebuie puse alături, ori despărțite prin alte cuvinte. Îi e cu atît mai greu, cu cît originalul nu-i mai poate servi drept călăuză, el prezentînd, în asemenea cazuri, o singură formă. Și atunci uneia îi găsește ușor loc în fraza românească — dar celeilalte?”⁸¹. Așadar, „cuvintele” nu formează unități morfosintactice, ci sînt ca niște bucăți de sticlă colorată

⁷⁶ Vezi Ion Coteanu, *Dislocarea ca procedeu stilistic în poezia noastră contemporană*, în „Revista Universității «C. I. Parhon»”, seria șt. sociale, 1955, nr. 2-3, p. 189—197; Al. Graur, *Despre dislocarea grupurilor de cuvinte*, în LR IX, 1960, nr. 3, p. 27; Valeria Guțu Romalo, *Morfologia*, p. 184. Aceași situație în franceza contemporană (vezi Marie-Louise Müller-Hauser, *La mise en relief d'une idée en français moderne*, Geneva-Zürich, 1943, p. 108; Walther von Wartburg et Paul Zumthor, *Précis de syntaxe du français contemporain*², Berna, 1958, p. 160, 175).

⁷⁷ Th. Simenschy, *op. cit.*, p. 128.

⁷⁸ Leiv Flydal, *Remarques sur certains rapports entre le style et l'état de langue*, în „Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap”, XVI, 1952, p. 243—244 și 251.

⁷⁹ G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR XI—XII, 1944—1945, p. 143—145 și 384. Sub aspect morfosintactic, are dreptate I. Șiadbei cînd susține că „între limba textelor religioase din secolul al XVI-lea și cea a documentelor este o deosebire sensibilă, prin faptul că cea dintîi e mai arhaică, iar cea din documente este mai aproape de limba vorbită” (*Istoria literaturii române vechi*, București, 1975, p. 56). Sub aspect fonetic și lexical, este posibil însă ca decalajul să reflecte „structuri lingvistice diastatice”, regionale (vezi discuția la Ion Gheție, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București 1974, p. 75).

⁸⁰ Cf. Lennart Carlsson, *Le degré de cohésion des groupes subst. + de + subst. en français contemporain*, Uppsala, 1966, p. 30.

⁸¹ Petre V. Haneș, *op. cit.*, p. 110—111.

într-un caleidoscop, cu care traducătorul, uitînd că știe românește, pur și simplu nu are ce să facă și le combină la noroc, ori de cîte ori originalul nu-i oferă sugestii.

Și Al. Rosetti vorbește de o „ordine, nefirească a cuvintelor în frază, prin imitarea *exactă* [s. n.] a ordinii cuvintelor din originalul maghiar“ și slavon⁸², dar nu toate exemplele îi servesc: nu putem vedea o legătură între „cum *au* Hristos nouă zis“ și „mint az Christus meg *monla*“, între „se-*ară* Domnulu *vrea*“ și „aște gospodî *vosxošetŭ*“, între „tuturora *au* scris *lăsat*“ și „mindenek nec iruán *halta*“ (literal: „tuturor scriînd a lăsat“)⁸³. Nici Pandele Olteanu nu ne convinge să vedem în traducerea „dar *ca* să numele Domnului *respectăm*“ o reproducere a slavonului „ali što besme imja Božie *běčelovati*“ și, cu atît mai puțin, să presupunem o origine slovacă a traducerilor bazați pe asemenea exemple⁸⁴. Arbitrară este și paralela oferită de Radu Flora între o secvență istroromână („*n-au* iel *vrut*“) și una sîrbească („*nije* on *hleo*“), pentru a dovedi „o preluare a topicii“ străine și, implicit, caracterul „mixt“ al dialectului românesc⁸⁵.

Remărcîndu-se unele deosebiri prea mari, atît în raport cu slavona cît și cu româna actuală, s-a ajuns la concluzia că traducătorii nu știau nici slavonește și nici românește⁸⁶. În aceste condiții, inițiativa de a traduce totuși apare cel puțin ciudată, dacă nu de-a dreptul iresponsabilă. Explicația este prea stringentă pentru a fi luată în seamă; s-a presupus însă că traducătorii erau sași (pentru că separarea compuselor este curentă în germană), sau că, în orice caz, aparțineau unei zone nordice, influențată de maghiară, slovacă și germană⁸⁷. Dar fenomenele vizate nu se întîlnesc într-o carte — două, ci în întreaga literatură de traduceri, din toate provinciile și pe parcursul unui întreg secol, așa cum s-a văzut. Este drept că marea majoritate a textelor provin din Transilvania și Banat, dar nu credem că aspectul lor a fost determinat de deprinderi morfosintactice cîrturărești, pentru motivul că din aceeași zonă provin și majoritatea exemplelor populare de inserții ale subiectului, vocativului, pronomelor tonice și altor adverbe decît cele „admise“ astăzi în limba standard. Transilvania (împreună cu Banatul) reprezenta, deci, din punct de vedere morfosintactic, o arie conservatoare; cu alte cuvinte, diferențierea sociolingvistică (diastatică) s-a dezvoltat dintr-o diferențiere regională (diatopică). Pe de altă parte, așa-zisele săsisme din celelalte compartimente ale limbii, pe care unii filologi au încercat să le detecteze, nu au rezistat, în marea lor majoritate, criticii pertinente⁸⁸.

⁸² Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, p. 567.

⁸³ *Ibidem*, p. 563, 566, 567.

⁸⁴ Pandele Olteanu, *Considerații filologico-lingvistice despre postilele husito-reformate de interpretare a „Decalogului“*, în vol. *Studii de slavistică*, I, București, 1969, p. 63—64.

⁸⁵ Radu Flora, *Cîteva observații cu privire la bilinguismul manifestat în graiurile istroromâne*, în ACILFR XII₂, p. 1020.

⁸⁶ Liviu Onu, *În legătură cu problemele limbii române literare*, în „Steaua“, VI, 1955, nr. 7, p. 100.

⁸⁷ Pandele Olteanu, *Presupusul original ungurec al „Cazanicii“ I, din 1564, a diaconului Coresi: corectarea unei erori*, în vol. *Omăgiu lui Alexandru Rosetti*, p. 647; *idem*, *Sintaxa și stilul palcoslavei și slavonei*, București, 1974, p. 318—319.

⁸⁸ Vezi Ilie Bărbulescu, *Curențele literare la români în perioada slavonismului cultural*, București, 1928, p. 77—102 și, îndeosebi, Al. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga-București, 1947, p. 558—575 și *Istoria limbii române*, p. 664.

În ultimul timp au apărut însă câteva studii de orientare obiectivă, care tind să restrângă sfera „influențelor“ slavo-săsești asupra primelor traduceri, susținând, în același timp, că atât traducătorii cit și copiiștii erau români⁸⁹. Comparând disjuncțiile compuselor verbale românești prin subiect nominal sau pronominal cu corespondentele lor slavone, Maria Rădulescu conchide: „presupunerea că asemenea construcții neromânești s-ar putea datora topicii originalului tradus, cel puțin pentru textul coresian, nu se susține“⁹⁰. Constatarea este pe deplin justificată, iar dacă mai subzistă vreo nedumerire, ea privește motivul pentru care trebuie să mai vorbim, în astfel de cazuri, de „construcții neromânești“.

Pe baza materialului analizat, se pot detașa liniile mari ale evoluției coeziunii grupului verbal în limba română. Etapa arhaică este aceea în care funcțiile puteau fi separați prin termenii oricărei clase lexicale și chiar prin secvențe mai ample. Ea a caracterizat norma limbii noastre, probabil, până în secolul al XIV-lea, dacă ținem seama de influența regresivă a analitismului limbilor slave. Ulterior procesul de morfologizare s-a manifestat, în plan sintagmatic, prin eliminarea treptată a claselor lexicale cu excepția celei a pronumelui și a adverbului; dintre celelalte, au rezistat până astăzi, în izolări regionale, substantivele cu funcție de subiect sau de vocativ. Textele culte, din secolul al XVI-lea și din prima jumătate a secolului al XVII-lea, păstrează încă vestigii ale stadiului arhaic, situate la periferia sistemului. Cea de-a doua etapă este aceea a reducerii termenilor celor două clase la pronumele *atone* și la cele *cinci* adverbe, selectate datorită corpului sonor redus și, îndeosebi, datorită funcției aspectuale pe care i-o conferă nucleului verbal (am *mai* făcut, am și ajuns, am *tot* mers, am *cam* băut, n-am *prea* ris). Judecând după texte, inserțiile altor adverbe și pronume se situează, până în secolul al XIX-lea, în zona periferică a normei, iar din secolul al XIX-lea până astăzi, la periferia sistemului.

În comparație cu celelalte limbi romanice, angajate în același proces, româna a evoluat mai rapid în direcția sintetismului. Credem că principala cauză a decalajului este baza sociolingvistică mult mai îngustă a stilului savant, care, în ansamblul României, a reabilitat dintr-o nouă perspectivă funcțională, stilistică, construcțiile arhaice, sub forma *hiperbatului*⁹¹.

La nivelul grupului nominal, se pot considera „premorfologice“ în limba veche disocierile sintagmelor [adverb de comparație + adjectiv] și [adverb de comparație + adverb]. În limba actuală morfemul de comparație este cocurent determinatului său — situație care se prezintă, de asemenea, ca rezultat al unei evoluții.

După natura inserendului verbal, vom distinge două tipuri de separări, ambele normale în limba veche:

⁸⁹ Vezi, de exemplu, J. Smrčková *Remarques sur l'interpénétration des systèmes grammaticaux roumain et slave dans les premiers monuments roumains traduits*, în ACIL X₄, p. 851—852.

⁹⁰ Maria Rădulescu, *Observații asupra topicii subiectului*, p. 45.

⁹¹ Nu putem insista aici asupra procesului complex al „remotivării“ stilistice; ne mulțumim să trimitem la cele câteva date oferite de lucrările noastre mai vechi: *Oriental și clasic în stilistica frazei lui Cantemir*, în ALIL (Iași), XIX, 1968 și *Influențe ale manierismului greco-latin în sintaxa lui D. Cantemir: hiperbatul*, în vol. *Studii de limbă literară și filologie*, București, 1968.

A) Separarea prin copulă a grupului nominal (menținută pînă astăzi în poezia populară din Transilvania):

Foarte era amară (PALIA, 230) — igen keserü vala — amara enim erat — πικρὸν γὰρ ἦν — горька ко кк; bunătatea-le *foarte* era multă (ib. 123) — mert az ő Ioszagoc igē soc vala — erat enim substantia eorum multa — ἦν γὰρ αὐτῶν τὰ ὑπάρχοντα πολλὰ — БЛЪС КО ИМЪНІА НХЪ МНУГА; *foarte* era țara în grej (doc. a. 1612, la ROSETTI, L. 79); *foarte* iaste noaă de folos (VARLAAM, 90); tuturor *foarte* are hi fost puțină (id. 319); *foarte* era om înțeleptu (HRONOGRAFE, 257); *foarte* îi era drag (SINDIPA, 362); ei *foarte* sint oameni streini răi (ib. 393); nu *foarte* iaste așa priceput acel neguțători (ib. 394); *foarte* iaste lucrul acela minunat (N. Milescu⁹²); *foarte* era iscusifi (C. CANTACUZINO, 30); *foarte* iaste bine (INV. NEAGOE, 136); *foarte* va fi lucru bun (ib. 256); *foarte*-mi erai drag (ib. 210); mult iaste milostiv (ib. 281); lacom de bani încă era *foarte* (R. POPESCU, 215); *foarte* sint folositoare (id. 247); *foarte* este cu năpaste (CRON. VERS. 137); mult era îndestulat (MAIOR, I. I, 129); Săracă strînătate, Mult ai fost fără dreplate (VERS. 516); Greu că-i încărcată (N. DENSUȘIANU, V.C. 24, Mold.); Mult e cu chipul de treabă (id. ib. 101, Olț.); Mult e mintea țetei proastă (BIBICESCU, P.P. 222); Mult e voinicul viclean (id. ib. 223).

B) Separarea grupului nominal printr-un predicat verbal:

Forti ne-au părut bine (doc. a. 1594, în HURMUZAKI, XI, 490); *foarte* ne stringu turci mulți (doc. a. 1599)⁹³; ci *foarte* au slăbit vita rău (doc. a. 1649, în CAT. BRAȘ. I, 12); *foarte* au dat război mare (HRONOGRAFE, 248); *foarte* li-a părut bine (PRIIAM, 90); *foarte* i-au tăiat rău (R. POPESCU, 72, 110); atîta s-au ațîțat foc mare (id. 241); *foarte* mi sâ par întunecate (ANTIM, 205); *foarte* ș-au făcut voia rea (SINDIPA, 362); *foarte* au fugit tare (ib. 365); *foarte* sâ le iai aminte bine (ib. 393); *foarte* ne stau vremile împotrivă (doc. a. 1774, în CAT. BRAȘ. I, 158); Mult se bat cu jale, Mult se bat urît (N. DENSUȘIANU, V.C. 115, Munt.).

Primul tip fusese preluat de limbile romanice din latină, unde poziția copulei (de ex. „in metu sum maxumo“, la Plaut) a fost explicată prin legea lui Wackernagel, care consemnează plasarea „cuvintelor accesorii“ din indo-europeană imediat după primul termen autonom al propoziției⁹⁴. În construcțiile de tipul „mul en fud trist“, „tam fud cruels“ sau „mult fo afflicz“ din v. fr., adverbul se referea nu la adjectivele *trist*, *cruels*, sau *afflicz*, ci la ansamblul [copulă + adjectiv], care constituia o sintagmă stabilă, nedisociabilă⁹⁵. O

⁹² Ap. P. V. Haneș, *Un tricentenar Milescu. Cartea cu întrebări (1661–1961)*, în „Glasul bisericii“, XXI, 1962, nr. 1–2, p. 93.

⁹³ Ap. Șt. Ștefănescu, *Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 187.

⁹⁴ J. Marouzeau, *L'ordre des mots dans la phrase latine. I. Les groupes nominaux*, Paris, 1922, p. 229–230.

⁹⁵ Maria Van Hoorenbeeck et Guý de Poerk, *Méthodes d'approche de la syntaxe des plus anciens textes français*, în vol. *Méthodes de la grammaire. Tradition et nouveauté*, Paris, 1966, p. 150.

situație asemănătoare este cea a inserțiilor prin predicat : în vechile limbi romanice, adverbele puteau determina nu numai un verb (cf., în rom., *foarte am pofti*, doc. a. 1604 — 1618, la ROSETTI, L. 73 ; *că nu foarte împlă drumul*, doc. a. 1656, în CAT. BRAȘ. I, 16, *nu foarte știm*, doc. a. 1674, în HURMUZAKI, XV, 1355), dar și un echivalent sintagmatic al acestuia. Cît timp ele nu reprezentau determinări ale adjectivelor sau ale adverbelor, ci ale sintagmei verbale, poziția lor reflecta nemijlocit solidaritatea cu aceasta din urmă. Așa se explică secvențele :

V. s p a n. : *mucho auie grandes cuidados*⁹⁶ ; *much era bien andant Eneas*⁹⁷ ; v. c a t a l. : *molt ploraven agrament las donas*⁹⁸ ; *tant es notoria* ; *fortl era rahonable* ; *molt est enganant*⁹⁹ ; v. f r. : *molt oüs dur corage* ; *mout i avoit beles gelines* ; *mult avoient fait grant folie* ; *molt sist bien a la dansele*¹⁰⁰ ; v. p r o v. : *trop son nostros terras lonh* ; *tant es sos pretz verais e fis*¹⁰¹ ; v. i t a l. : *tant'è di bontade fresco* ; questa cosa molto esser *legera*¹⁰².

Aceste forme sintactice nu au făcut pînă acum, din cîte știm, obiectul unei cercetări speciale în filologia noastră ; tangențial, s-au exprimat totuși cîteva puncte de vedere. Eugen Negrici încadrează printre „inovațiile și îndrăznelile topice“ ale lui Miron Costin aceste „dislocări cutezătoare“ : „*foarte au ținut pușină vreme războiul*“, sau „*nu să nice povestește*“¹⁰³. În realitate, ele nu sînt inovații, pentru că sînt comune fazelor primitive ale limbilor romanice ; nu sînt dislocări, pentru că reflectau solidarități sintagmatice diferite ca tip de cele actuale ; nu sînt îndrăznețe, pentru că au o frecvență destul de ridicată, atît în textele de factură cultă cît și în cele de factură populară. Eroarea lui Negrici constă în faptul că, necunoscînd raportul genetic dintre formele sintactice „dislocate“ și cele sudate, le-a prezentat pe primele ca fiind transformări ale celorlalte. Referindu-se la topica lui *foarte* la Neculce, Iorgu Iordan apreciază că „acest adverb avea, exact ca în unele graiuri populare de astăzi, și valoare de cuvînt oarecum independent, nu numai alcătuitor

⁹⁶ Ap. Martin Alonso, *Ciencia del lenguaje*, p. 127.

⁹⁷ Ap. R. Lapesa, *op. cit.*, p. 155.

⁹⁸ *Crestomație romanică*, I, p. 672.

⁹⁹ Anfós Par, *op. cit.*, p. 530.

¹⁰⁰ *Crestomație romanică*, I, p. 481, 515, 523, 530.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 626.

¹⁰² *Ibidem*, p. 221, 289.

¹⁰³ Eugen Negrici, *Narațiunea în cronicile lui Gr. Ureche și Miron Costin*, București, 1972, p. 319. Cunoștințele de sintaxă istorică ale lui Negrici, evasi-inexistente, nu l-au împiedicat totuși să abordeze chestiuni care necesitau o pregătire riguroasă. „Nu este nevoie să fii sintaxier, susține el, pentru a remarca diversitatea modelelor sintactice din text“ — ceea ce este perfect adevărat, dar este nevoie să fii sintactician pentru a le putea descrie și a le înțelege semnificația istorico-stilistică. În paranteză, fie spus, acest *sintaxier*, care nu înseamnă „manual de sintaxă“ (cum ar putea-o crede oricine), ci „sintactician“, ilustrează spiritul umoristic al autorului, un fecund *derivatier*. Pentru inserția lui *nici* în limba veche, vezi, de pildă, VARLAAM : „nu să nici ating de samareni“ (116), „nu nici caotă“ (283), „nu să nici închina“ (397) ș.a. Și în limba actuală „destul de frecvent își schimbă locul, fără deosebire de provincie, adverbul de negație *nici*“ (Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor“*, Iași, 1943, p. 451 — dar cu exemplificări privind conjunctivul).

al superlativului¹⁰⁴. De fapt, nu este vorba de o independență, ci de o determinare multiplă, manifestată, în secolul al XVIII-lea, prin coexistența construcțiilor noi cu cele vechi.

Într-adevăr, dezvoltarea noilor determinări sintactice a dus la constituirea, în cadrul grupului verbal, a ansamblului [adverb de comparație + adjectiv(adverb)]. Construcțiile mai vechi continuă să apară, în virtutea principiului inerției, dar conținutul lor funcțional devine bivalent: *foarte ne-au părut bine* se putea interpreta fie ca „ne-au părut foarte bine“, fie ca „foarte ne-am bucurat“, după cum și *mult ai fost fără dreptate* putea fi înțeleasă fie ca „ai fost mult nedreaptă“, fie ca „mult m-ai nedreptățit“. În prima ipostază funcțională, secvența se prezenta ca o formulă contradictorie a raportului dintre conținut și expresie, așadar ca o dislocare sintactică, ceea ce a dus la eliminarea ei dreptată din normă și la proliferarea ei paralelă în stil.

SIGLE

ACIL. X = *Actes du Xe Congrès International des Linguistes*, București, I(1969), II–IV (1970); ACILFR. XII = *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, București, I (1970), II (1971); ALEXANDRIA = *Istoria despre marele Alecxandru împărat* (1794), în C. POP. I; ANTIM = Antim Ivireanul, *Opere*, București, 1972; BIBICESCU, P.P. = I. G. Bibicescu, *Poezii populare din Transilvania*, București, 1893; BUD, P.P. = Tit Bud, *Poezii populare din Maramureș*, București, 1908; CACAVELA = Ieremia Cacavela, *Tilcuirea liturghiei*, Iași, 1692; C. CANTACUZINO = Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești*, în vol. *Cronicari munteni*, I, București, 1961; CANTEMIR, D. = Dimitrie Cantemir, *Divanul*, București, 1969; CANTEMIR, H. = Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, București, 1901; CANTEMIR, IST. = Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglică*, I–II, București, 1964; CARTEA = *Cartea împăratului Ioan Cantacuzino* (secolul al XVIII-lea), în „Theodor Codrescu“, III, 1934, nr. 5; CAT. BRAȘ. = *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului (Brașov)*, I, București, 1955; CAT. CALV. = *Catehismul calvinescu* (1656), Sibiu, 1879; CEASLOV (1640) = Șt. Pașca, *O tipăritură munteană necunoscută din secolul al XVII-lea: cel mai vechi ceaslov românesc. Studiu istoric și de limbă*, București, 1939; CÎNTEC = *Cîntec în versuri de patimile Domnului Isus Hristos*, în „Theodor Codrescu“, IV, 1935, nr. 8; COD. BEREASA = Gh. Ghibănescu, *Din Evangheliarul lui Varlaam, mitropolitul Moldovei. (Codicele Bereasa, Vaslui, scris de Conlăș uricar și Apostol Tecuci)*, în „Ion Neculce“, VI, 1926–1927, p. 255–263; COD. VOR. = *Codicele Voronețean*, Cernăuți, 1885; CORESI, A. = Coresi, *Lucrul apostollesc*, Brașov, 1563 (ed. fotocopiată de I. Bîanu, București, 1930); CORESI, L. = Coresi, *Liturghierul*, București, 1969; CORESI, MOL. = fragmente din *Molitvenicul* lui Coresi, publicate de Atanasie Popa (*Originalul cîntecelor din „Molitvenicul“ tipărit de Coresi în 1564*, în LR XV, 1966, nr. 3); CORESI, P. = *Psaltira publicată în românește la 1577 de diaconul Coresi, I*, București, 1881; CORESI, T. = Coresi, *Tetraevanghelul*, București, 1963; M. COSTIN = Miron Costin, *Opere*, București, 1958; C. POP. = *Cărțile populare în literatura românească*, I–II, București, 1963; CRON. VERS. = *Cronici și povestiri românești versificate*, București, 1967; N. DENSUȘIANU, V.C. = Nicolae Densușianu, *Vechi cîntec și tradiții populare românești*, București, 1975; DENSUSIANU, F.A. = Ovid Densușianu, *Flori alese din cîntecul poporului*, București, 1966; DOSOFTEI, P. = Dosofteu, *Psaltira în versuri* (1673), București, 1887; EROTOCRIT = *Istoria lui Filerot și Antusa* (ante 1837), în C. POP. II; ESOPHA = *Viața și pildele preaițeleptului Esop* (1795), în C. POP. I; FOL. NOV. = *Folețul Novel. Calendarul lui Constantin Brîncoveanu* (1693–1704), București, 1942; FRIMU, P. = Frimu, *Plîngerăa lui Adam*, în „Theodor Codrescu“, V, 1936, nr. 11; GHEORGA-CHI = Dan Simionescu, *Literatură românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi* (1762), București, 1939; HASDEU, C.B. = B. Petriceicu-Hasden, *Cuvente den bătrîni*, I–II, București,

¹⁰⁴ Iorgu Iordan, *Introducere la Ion Neculce, Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, București, 1955, p. 66.

1878—1879; HERSENI, F. = Traian Herseni, *Forme străvechi de cultură populară românească*, Cluj, 1977; HIRONOGRAFE = *Hironografe* (sfârșitul secolului al XVII-lea), în C. POP. II; HURM. = *Psaltirea Hurmuzaki*, publ. de I. — A. Candrea în subsolul de la SCH.; HURMUZAKI, XV = *Documente privitoare la istoria românilor*, XV, București, 1911, 1913; IORGA, S.D. = N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XII, București, 1906; IORGA, S.F. = N. Iorga, *Scrisori de femei*, Vălenii de Munte, 1932; Î. LEG. = *Îndreptarea legii* (1652) București, 1962; ÎNV. NEAGOE = *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, București, 1971; LUCACI = *Pravila ritorului Lucaci* (1581), București, 1971; MAIOR, I. = Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, I—II, București, 1971; MOISE, B. = Ilie Moise, *Butea junilor. Obiceiuri de iarnă din sudul Transilvaniei*, Sibiu, 1976; MOXA = *Cronica lui Mihail Moxa*, la HASDEU, C.B.I (trimiterile se fac la pagina mss.); NECULCE = Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, București, 1963; NT = *Noul Testament de la Bălgrad*, publ. de I. G. Sbiera în COD. VOR.; PALIA = *Palia de la Orăștie* (1581—1582), București, 1968; PAULETI = Nicolae Pauleti, *Cîntări și strigături românești* (1838), București, 1962; PLOPȘOR, C. = N. Plopșor, *Ccaur. Povestii*, Craiova, 1928; R. POPESCU = Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, București, 1963; POPOVICI, S. = Titus Popovici, *Setea*, București, 1961; PRIHAM = *Împărăția lui Priham, împăratul Troadei* (1689), în C. POP. I; PSALT. CALV. = *Psaltirea lui Viski János* (1697), publicată fragmentar de I. Bianu în introducerea la DOSOFTEI, P.; ROSETTI, L. = Alexandre Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVIe-siècle et le début du XVIIe siècle, tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, București, 1926; SCH. = *Psaltirea schiciană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, de I. — A. Candrea, I—II, București, 1916; SINDIPA = *Povestea despre Sindipa filosoful* (1703), în C. POP. I; SKINDERIU = *Istoria lui Skindriu-împăratul* (1797), în C. POP. I; TEAHA, G. = Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961; URECHE = Gr. Ureche și S. Dascălul, *Letopisețul Țării Moldovei*, Craiova, 1939; VARLAAM = Varlaam, *Cazania* (1643), București, 1943; VIRȘURI = *Virșuri pentru strănătăți*, în „Th. Codrescu”, V, 1935, nr. 5.

LES FORMATIONS PRÉMORFOLOGIQUES EN ANCIEN ROUMAIN

RÉSUMÉ

Selon les normes grammaticales du roumain contemporain, la conjonction-morphème du subjonctif(*să*), la préposition-morphème de l'infinitif(*a*) et les auxiliaires (*a fi* et *a avea*) se caractérisent par une cohésion remarquable par rapport au noyau verbal, qui limite les possibilités d'insertion à cinq adverbes seulement (*și, mai, tot, cam, prea*) et aux formes atones des pronoms personnel et réfléchi. Les éléments conjoinctifs (pronoms réfléchis et pronoms personnels atones) manifestent un degré de cohésion similaire; proclitiques, ces éléments sont dissociables par les mêmes adverbes. Tel est aussi le cas du morphème de négation, séparable par les formes pronominales atones et par les adverbes *mai, tot, prea, nici, cumva* et *chiar*. Comparativement, les textes des XVIe—XVIIe siècles, offrent des exemples de séparation des groupes morpho-syntaxiques, soit par d'autres pronoms (toniques) et des adverbes -cas fréquent- soit, par des ensembles syntaxiques plus amples, ce qui est plutôt rare.

En utilisant l'épreuve de l'écart par rapport à l'original des vieilles versions roumaines des textes bibliques, l'auteur prouve que les soi-disant disjonctions ne sont pas dues à l'imitation servile de l'ordre des mots du slavon ou de la langue magyare, comme on l'a affirmé jusqu'ici, mais qu'elles représentent des témoignages d'une étape archaïque de l'évolution des formes verbales composées qu'on rencontre aussi dans d'autres langues romanes anciennes, et dont on peut observer les traces encore de nos jours dans la poésie folklorique roumaine de certaines régions. L'ordre des mots du slavon n'a fait que favoriser leur prolifération au niveau de la langue livresque, créant ainsi une *différenciation diastatique* de l'ancien roumain (pour employer le mot de Leiv Flydal). Durant la seconde moitié du XVIIe siècle, grâce à des écrivains de formation baroque tels que Dosoftei et Cantemir, ces constructions, qui avaient été reléguées à la périphérie du système, sont réhabilitées au point de vue stylistique, par une mutation fonctionnelle.

L'auteur analyse de la même manière les dissociations des syntagmes [adverbe de comparaison + adjectif (adverbe)] — fréquentes dans la langue ancienne — qu'on peut considérer prémorphologiques au niveau du groupe nominal.